

Adapazarı'nda Yaşanan Asayiş Sorunları (1876-1908)*

Cengiz Keskin*

(ORCID: 0000-0002-1919-1981)

Makale Gönderim Tarihi

08.07.2021

Makale Kabul Tarihi

25.09.2021

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Keskin, C., “Adapazarı'nda Yaşanan Asayiş Sorunları (1876-1908)”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (2021): 689-725.

APA: Keskin, C. (2021). Adapazarı'nda Yaşanan Asayiş Sorunları (1876-1908). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (2) , 689-725.

Öz

Farklı etnik kökenden birçok milletin yaşadığı Adapazarı, bölgeye gelen muhacirlerle birlikte daha da karışık bir hale gelmiştir. Bir sorun yumağını andıran bu bölgede, öne çıkan ana asayiş sorunu hırsızlıktır. Özellikle muhacirlerin Adapazarı'nda yaşayan zengin halkın mallarını gasp ettikleri görülmektedir. Direnip karşı koymaya çalışanlar ise darp edilmiş, hatta öldürülmüşlerdir. Muhacirlerin perişan durumlarının bu suçlara zemin hazırladığı açıktır. Uzak coğrafyalardan tüm mal varlıklarını bırakarak Adapazarı'na gelen bu insanlar, bu tür suçlara karışmışlardır.

Bu kaotik durum Adapazarı ve çevresinde mevcut olan huzursuzluğu daha da arttırmıştır. Her an bir eşkiya veya çete grubuyla karşılaşılma tehlikesi, bölge halkını tedirgin etmiştir. İngiltere ve Amerika gibi devletlerin Ermeniler üzerinde yaptıkları çalışmalar da bölgedeki asayiş bozmuştur. Bu misyonerlik faaliyetlerinden Adapazarı'nda yaşayan Ermenilerin fazlasıyla etkilendiği görülmektedir. Bağımsızlık hayali ile eylemlerde bulunan Ermeniler, bölgede

* Bu çalışma Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Doç. Dr. Turgut Subaşı danışmanlığında yürütülen “I. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı ve Çevresi (1876-1908)” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr., Kırklareli Üniversitesi, Türkiye, cengizkeskin@klu.edu.tr.
PhD., Kırklareli University, Turkey.

bazı problemlerin yaşanmasına neden olmuşlardır. Adapazarı'nda yaşanan asayiş sorunlarından biri de iskâna uygun olmayan bataklıkların kurutulmasıyla ortaya çıkmıştır. Kurutulan araziler üzerindeki hak iddiaları yüzünden çeşitli asayiş sorunları baş göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemler ise sorunları bir dereceye kadar azaltmış, ancak sona erdirmemiştir. Adam kaçırma, tehdit, darp, gasp, yaralama ve cinayet hâdiseleri bölgede sıklıkla karşılaşılan ve neredeyse sıradanlaşan asayiş sorunlarındandır.

Anahtar Kelimeler: Adapazarı, Asayiş, 1876-1908, Muhacirler, Ermeniler.

Public Order Problems in Adapazarı (1876-1908)

Abstract

Adapazarı, where many nations from different ethnic origins live, has become even more confused with the immigrants coming to the region. In this region, which resembles a ball of problems, the main security problem that stands out is theft. It is seen that especially immigrants usurped the wealth of the rich people living in Adapazarı. Those who resisted and tried to resist were battered, even killed. It is clear that the miserable situation of the refugees laid the groundwork for these crimes. These people, who came to Adapazarı leaving all their assets from distant geographies, have been involved in such crimes.

This chaotic situation has further increased the unrest in Adapazarı and its surroundings. The danger of encountering a bandit or gang group at any moment has worried the people of the region. The studies conducted by states such as England and America on Armenians also disturbed the public order in the region. It is seen that Armenians living in Adapazarı were greatly influenced by these missionary activities. Armenians, who took action with the dream of independence, caused some problems in the region. One of the public order problems in Adapazarı emerged with the drying of the marshes that were not suitable for housing. Various public order problems have arisen due to the claims on the dried lands. The measures taken by the Ottoman Empire alleviated the problems to a certain extent, but could not end. Kidnapping, threats, assault, extortion, injury and murder are among the most common and almost ordinary public order problems in the region.

Keywords: Adapazarı, Public Order, 1876-1908, Immigrants, Armenians.

Giriş

Güvenlik ihtiyacı insanın en eski ve temel ihtiyaçlarından biridir. İnsanlar, her zaman kendilerini güvende hissetmek ve olası tehlikelere karşı korumak istemişlerdir. Bu durum, toplumların huzur içinde yaşamaları için asayişin sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı resmi belgelerinde her yerde karşımıza çıkan "asayiş" kelimesi, kamu düzeni kavramını en doğrudan karşılayan terimdir.¹ Bir yerde korku ve kaygı verici hiçbir şeyin bulunmayışı anlamına gelen Farsça kökenli bu kelime, huzur ve güvenlik içinde olma manasına da gelmektedir.² İncelenen 1876-1908 yılları arasında Adapazarı'nda asayişin sağlanması pek de mümkün olamamıştır. Bu dönemde Adapazarı bölgesinde asayiş sorunlarının fazlasıyla yaşandığı görülmektedir. Demografik olarak oldukça karmaşık bir bölge olan Adapazarı'nda, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin nüfus oranı birbirine yakındır. Bu durum, Adapazarı'nda etnik kökenli asayiş sorunlarının yaşanmasına zemin hazırlamıştır. XIX. yüzyılın sonlarında bölgedeki en yoğun gayrimüslim nüfusa Ermeniler sahip iken, Rumlar ise ikinci sırada yer almışlardır.³

Adapazarı'nda görülen asayiş problemlerini monografik olarak ele almadan önce, Adapazarı'nın idari yapılanmasına kısaca değinmek bölgedeki sorunların daha iyi anlaşılmasında faydalı olacaktır. Adapazarı'nın incelenen 1876-1908 yılları arasında müstakil İzmit Mutasarrıflığı'na bağlı bir kaza statüsünde olduğu görülmektedir. İstanbul'un hemen yanı başında yer alan ve başkentini Anadolu'ya

¹ Noemi Levy Aksu, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, Çev: Serra Akyüz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 59.

² *Türkçe Sözlük*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, s. 128.

³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev: Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 270. Miliyetçilik hareketlerinin ön plana çıkmasından sonra nüfus yoğunluğunun stratejik olarak önemli bir konu haline geldiği tartışmasıdır. Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk modern nüfus sayımında (1881/1882-1893) Adapazarı'nda 40.318 Müslüman, 10.702 Ermeni, 2.517 Rum yaşamaktadır. Karpat, bu istatistiki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Adapazarı'nın genel nüfusunun 53.924 olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü gibi, Müslümanlardan sonra bölgedeki en yoğun nüfusa Ermeniler sahip idi. Nüfus yoğunluğunun bir güç teşkil etme bakımından ne kadar önemli düşünüldüğünde, Ermenilerin Adapazarı'ndaki durumu daha net ortaya çıkmaktadır.

açılan kapısı konumunda bulunan İzmit Mutasarrıflığı; Adapazarı, Geyve, Karamürsel ve Kandıra kazalarından müteşekkildir. 1901 yılında idari statüde yapılan bir değişiklik ile Yalova da İzmit Mutasarrıflığı'na bağlanmıştır.⁴ İzmit Mutasarrıflığı 1903 yılında 270.000 kişilik nüfusu ile Osmanlı Devleti'nin önemli bir bölgesidir.⁵ 1906-1907 yıllarındaki demografik veriler ise bahsedilen mutasarrıflığın nüfusunun 289.921'e ulaştığını göstermektedir. Bu bilgiler, bölgenin devamlı bir şekilde göç almaya ve nüfusun hızla artmaya devam ettiğini açıklamaktadır. Adapazarı da özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ile demografik olarak bir hayli büyümüş, XX. yüzyılın başlarında İzmit Mutasarrıflığı'nın en büyük kazası durumuna gelmiştir. Nitekim 1906-1907 yılları itibarıyla İzmit'in 65.194, Geyve'nin 46.063, Kandıra'nın 40.523, Karamürsel ve Yalova'nın 40.901 nüfusu var iken, Adapazarı'nın nüfusu 97.240'tır.⁶ Tabi ki bu hızlı nüfus artışı, aşağıda izah etmeye çalıştığımız birçok asayiş problemini de beraberinde getirmiştir.

1853-1856 Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Adapazarı'ndaki nüfus oranı Müslümanlar lehine değişmeye başlamıştır.⁷ Kaybedilen topraklardan Adapazarı ve çevresine göç etmek zorunda kalan muhacirlerin, bölgeye olumlu ve olumsuz etkilerinin olduğu söylenebilir. Bölgenin nüfusunun artmasıyla Adapazarı'nın büyük bir kent görünümüne ulaştığı, sosyo-ekonomik hayatının canlandığı açıktır. Yaşanan hızlı nüfus artışının asayiş problemlerine zemin hazırlaması ise göçlerin olumsuz etkisidir. Genellikle eşkıyalık yaparak yaşamlarını devam ettirmeye çalışan bazı muhacir grupları, çeşitli asayiş problemlerine neden olmuşlardır.⁸ Muhacirlerin denetim altına alınamaması, yetkili makamların başa çıkması gereken en ciddi sorunlardan biridir.⁹

⁴ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1319 (1901), s. 752-755.

⁵ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321 (1903), s. 715.

⁶ Karpat, *a.g.e.*, s. 348-350.

⁷ Resül Narin, *XIX. Yüzyılda Adapazarı*, Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Sakarya, 2011, s. 33-34.

⁸ Cengiz Keskin, *I. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı ve Çevresi (1876-1908)*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2020, s. 227.

⁹ Aksu, *a.g.e.*, s. 109.

Bölgedeki yoğun gayrimüslim nüfusu, özellikle İngiliz ve Amerikan misyonerlerin dikkatinden kaçmamıştır. Ermenileri Protestanlık mezhebine çekmeye çalışan bu misyonerler, Ermenileri Osmanlı toplumuna yabancılaştırmaya çalışmışlardır. Ermenileri bağımsızlık konusunda da teşvik eden misyonerlerin, Ermeni komitecilerle yakın temas halinde oldukları görülmektedir.¹⁰ Ermeni bağımsızlık hareketinin öncüsü ve yönlendiricisi olan bu misyonerler, İzmit ve Adapazarı gibi İstanbul'a yakın bölgelerde açılan gayrimüslim okullarında önemli görevler de üstlenmişlerdir.¹¹ Adapazarı'nda ikâmet eden Ermeni milletin'in ise kendi aralarında bir ihtilaf yaşadığı görülmektedir. Bağımsızlık hareketlerini destekleyen binlerce Ermeni'nin yanında, Osmanlı Devleti'ne bağlı ve mevcut statükoda devam etmek isteyen Ermeniler de mevcuttur.¹²

Adapazarı'nda ortaya çıkan asayiş sorunları, farklı başlıklar altında ele alınabilir. Müslümanlar arasında yaşanan sorunlar, Müslümanların gayrimüslimlerle olan problemleri, misyonerlerin kışkırtmalarıyla gündeme gelen Ermeni meselesi ve bataklıkların kurutulmasıyla ortaya çıkan yeni meseleler bölgedeki asayişsizliğin nedenleri arasındadır. Asayiş sorunlarına karşı yerel idareciler ise etkili önlemler almaya çalışmış, bölgede barış ve huzuru tesis etmeye gayret etmişlerdir. Adapazarı Kaymakamlığı ve İzmit Mutasarrıflığı'nın bu minvalde sık sık denetim yaptıkları, bölgedeki asayiş sorunlarının ivedilikle İstanbul'a bildirildiği görülmektedir.

Çalışmanın tarih aralığı olan 1876-1908 yılları, malum olduğu üzere I. Meşrutiyet ile II. Meşrutiyet arasındaki dönemi kapsamaktadır. Çalışmamızda bu dönemin tercih edilmesinin temel sebebi, bu yıllarda tüm Osmanlı coğrafyasında büyük değişimlerin yaşanmasıdır. Adapazarı'nı diğer bölgelerden farklı kılan gelişme ise aldığı göçlerdir. Özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ile Adapazarı'nın nüfusu

¹⁰ Turgut Subaşı, *Anglo-Ottoman Relations and The Reform Question in The Early Period 1839-1852: With Special Reference to Reforms Concerning Ottoman Non-Mumlims*, Basılmamış Doktora Tezi, Birmingham 1995, s. 288-298; Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul, 2005, s. 286-297.

¹¹ Cemal Yetkiner, "İstanbul'da Bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan Misyonu", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 3/1 (2008), s. 154.

¹² BOA. DH. TMİK. M. 24/82 (15 Aralık 1896/10 Receb 1314).

kontROLSÜZ bir şekilde artmıştır. Önlenemez ve plansız nüfus artışı, farklı mahiyetteki asayiş sorunlarına zemin hazırlamıştır. Daha önceki yıllarda görülmeyen veya nadir karşılaşılan asayiş sorunları, farklı etnik kökenden gelen muhacirlerle birlikte yaşanmaya başlamıştır. Muhacirlerle yerli halk arasındaki kültürel farklılıklar, muhacirlerin yerli halk tarafından istenmemesi ve muhacirlerin bölgeye adaptasyon süreci bazı asayiş sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1876-1908 yılları arasında Adapazarı'ndaki gayrimüslimler üzerinde İngiltere, Fransa, Amerika gibi devletlerin yaptıkları misyonerlik çalışmaları da bölgedeki asayiş bozmuştur. Özellikle Ermenilerin bağımsızlıkları için yaptıkları eylemler birçok asayiş probleminin ortaya çıkmasına ve sonu ölümle neticelenen olayların yaşanmasına neden olmuştur.

1876-1908 yılları arasında Adapazarı'ndaki asayiş sorunları üzerinde büyük bir akademik boşluk mevcuttur. Bu yıllarda Adapazarı'nda yaşanan asayiş problemleri, bu çalışmayla incelenmiştir. Özellikle arşiv kaynakları ekseninde Adapazarı'nda yaşanan sorunlara odaklanılmış, bölgede yaşanan asayiş problemleri irdelenmiştir. Göçün bölgeye getirdiği asayiş sorunları, gayrimüslimler üzerinde yapılan misyonerlik çalışmalarının ortaya çıkardığı problemler, yeni iskân sahaları üzerinde yaşanan asayiş sorunları belgeler ışığında etraflıca değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular titizlikle incelenmiş, bilgiler karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Çalışmamızın bu alandaki boşluğu doldurduğu düşünülmektedir.

1. Adapazarı'nda İkâmet Eden Ahâli Arasındaki Asayiş Sorunları

1. 1. Müslümanlar Arasındaki Sorunlar

1. 1. 1. Adapazarı'nda Görülen Eşkivalık Faaliyetleri

Müslümanlar arasında XIX. yüzyılın ortalarına kadar çok nadir görülen asayiş sorunları, Adapazarı'na yapılan göçlerle birlikte bir hayli artmıştır. Müslümanlar arasındaki asayiş olaylarında, özellikle eşkıyalık faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Nitekim incelenen bir arşiv belgesinden, Adapazarı ahâlisinden Mehmed isimli şahsın Çerkez çetesi tarafından kaçırılarak darp edildiği anlaşılmaktadır. Mehmed,

Çerkezlerin hırsızlıklarından şikâyetçi olması nedeniyle bu muameleye maruz kalmış ve çeşitli hakaretlere uğramıştır.¹³ Memurin-i Mahsusa Teşkilatı memurları tarafından sunulan bir rapordan ise Adapazarı ve çevresindeki çetelerin yakından izlendiği anlaşılmaktadır. İstihbarat memurlarının verdikleri bilgiler henüz bir çete mensubu ele geçirilemediğini, ancak izlerinin sürüldüğünü göstermektedir.¹⁴

Adapazarı'ndaki Abaza çetelerinin de tıpkı Çerkez çeteleri gibi artarak devam eden kanunsuzlukları söz konusudur. Bölgede gizli görev için bulunan Yüzbaşı Mehmed Ali Bey ve Kaymakam Mehmed Bey, 8 Ocak 1896 tarihli raporlarında Adapazarı'ndaki Abaza çetelerin tehlikeli olduklarından bahsetmişlerdir. Rapora göre, Üsküdar'dan Adapazarı'na Abaza kabilesinden şüpheli bir şahıs gelmiştir.¹⁵ Anlaşılan o ki, İzmit Mutasarrıfı Musa Kazım Paşa tarafından da Adapazarı ve civarındaki Abaza çeteleri yakından takip edilmiştir. Musa Kazım Paşa, sayıları 600'e varan Abazaların Adapazarı'nda bir eylem hazırlığında olduklarını tespit etmiş, durumu ivedilikle İstanbul'a bildirmiştir. Bununla yetinmeyen Musa Kazım Paşa, Adapazarı'na 150 kişilik bir müfreze de göndermiştir. Alınan tedbirler sayesinde Adapazarı kaza merkezinde toplanan 600 kişilik grup dağıtılmış, bölgede bir asayiş sorunu yaşanmamıştır.¹⁶

Adapazarı halkının çeteler nedeniyle devamlı panik halinde olduğu, bu huzursuzluğun da özellikle Çerkez Mehmed Bey'in etrafındaki silahlı şahıslardan kaynaklandığı incelenen bir arşiv belgesinden anlaşılmaktadır. Adapazarı yerel yönetimi ile Dâhiliye Nezareti arasındaki yazışmalarda bu çete üyelerinin çok tehlikeli oldukları, bunlara karşı mutlaka bir önlem alınmasının gerektiği ifade edilmiştir.¹⁷ Çete lideri konumunda bulunan Çerkez Mehmed Bey'in nüfuz sahibi biri olduğu ve çevresindeki Çerkezleri etkilediği açıktır. Çerkez Mehmed Bey ve adamlarının ellerindeki silahlarla rahat rahat

¹³ BOA. HR. TO. 257/5 lef: 1 (7 Eylül 1879/20 Ramazan 1296).

¹⁴ BOA. Y. PRK. MYD. 17/22 (28 Ekim 1895/9 Cemaziyelevvel 1313).

¹⁵ BOA. Y. PRK. ASK. 109/51 (8 Ocak 1896/22 Receb 1313).

¹⁶ BOA. A. MKT. MHM. 655/24 lef: 3 (31 Ağustos 1896/22 Rebiülevvel 1314); BOA, DH. TMİK. M. 13/44, lef: 4 (2 Eylül 1896/24 Rebiülevvel 1314).

¹⁷ BOA. DH. MKT. 2180/53 (13 Mart 1899/1 Zilkade 1316).

dolaşmaları ve başlarına buyruk bir şekilde hareket etmeleri bu durumu açıkça göstermektedir.

Adapazarı'nın Hendek nahiyesinde ise gasp olaylarının fazlalığı dikkat çekmektedir. Genellikle Hendek'e yeni iskân edilen muhacirlerin yaptıkları bu eylemler, bölge halkının temel sorunu haline gelmiştir. Üstelik bu fiili gerçekleştirdiği tespit edilen muhacirlerle ilgili herhangi bir işlem de yapılmamıştır. Malları gasp edilen bölge halkı tarafından İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen 18 Mart 1891 tarihli yazıda, bu durumdan duyulan memnuyetsizlik dile getirilmiştir.¹⁸ Bahsedilen yazıdan anlaşıldığına göre, gasp olaylarına karışan muhacirler hiçbir şey olmamış gibi hayatlarına devam etmektedir. Hırsızlık ve gasp olaylarının boyutları o derece artmış olacak ki, bölge halkı çift sürececek hayvanlarının dahi kalmamasından endişe etmeye başlamıştır. Devamlı olarak bu suçların işlenmesi sebebiyle mağdur olduklarını belirten bölge halkı, muhacirlerin Adapazarı bölgesine iskânıyla birlikte asayişsizliğin daha da arttığını ifade etmişlerdir.¹⁹

Adapazarı'nın muhtelif bölgelerine yerleştirilen muhacirler, zamanla çeteleşerek iskân edildikleri köylerde gasp olaylarına karışmışlardır. İzmit Mutasarrıflığı ile Dâhiliye Nezareti arasındaki yazışmalardan bu bölgelerde yoğun asayiş sorunlarının yaşandığı anlaşılmaktadır. Adapazarı'ndaki gasp olaylarını önlemeye yönelik birtakım çalışmalar yapılmış, ancak asayiş sorunları artarak devam etmiştir.²⁰ Hendek halkı tarafından İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen arzuhaller, son dönemlerdeki asayişsizliğin boyutlarını daha açık bir şekilde göstermektedir. Şikâyetler genellikle Hendek'te iskân edilen bazı muhacirlerin gasp ve hırsızlık eylemini gerçekleştirmeye devam etmeleriyle ilgilidir. Anlaşıldığına göre bölgede hayvan hırsızlıkları devam etmekte ve alınan önlemler bir sonuç vermemektedir.²¹

¹⁸ BOA. *DH. MKT.* 1819/93 (18 Mart 1891/7 Şaban 1308).

¹⁹ BOA. *DH. MKT.* 1870/70 (22 Eylül 1891/17 Safer 1309); BOA. *İ. HUS.* 44/137 (13 Ocak 1896/27 Receb 1313).

²⁰ BOA. *DH. MKT.* 122/44 lef: 2 (4 Kasım 1893/24 Rebiulahir 1311).

²¹ BOA. *DH. MKT.* 216/59 lef: 5 (17 Mart 1894/10 Ramazan 1311).

Adapazarı ve çevresinde yaşayan yerli halk, gasp ve hırsızlık olaylarının baş sorumlusu olarak muhacirleri görmüşlerdir.²² Bununla beraber, durumundan memnun olmayanlar sadece bölgedeki yerli halk değildir. Bazı muhacirlerin de hallerinden pek memnun olmadığı açıktır. Nitekim Adapazarı'nın Sofular köyüne iskân edilen muhacirlerin ellerindeki tarlaların bazı yerli halk tarafından cebren ve tehditle ele geçirildiği,²³ Trabzon muhacirlerinden Ayvaz oğlu Salih ve Mumcu oğlu Mahmud isimli şahısların da yerli halk tarafından darp edildikleri anlaşılmaktadır. Salih ve Mumcu oğlu Mahmud tarafından kaleme alınan 2 Mart 1907 tarihli arzuhalden anlaşıldığına göre, bu kişiler Huhakdüzü'ndeki evlerinde yerli halkın saldırısına maruz kalmışlardır. Bununla yetinmeyen saldırganlar, Salih ve Mumcu oğlu Salih'in mallarını da gasp etmişlerdir.²⁴

1. 1. 2. Adapazarı'nda Karşılaşılan Cinayet Hâdiseleri

Adapazarı'nda görülen asayiş sorunlarından biri de cinayet vakalarıdır. Nitekim 14 Haziran 1890 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Karakaryeli Lüleci Mahmud isimli biri Adapazarı Dernek camiinde cinayet işlemiştir. Namaz kılınırken cemaatten birini katleden Mahmud, kaçarken iki jandarmayı da yaralamıştır. İzini kaybettirmeyi başararak bölgeden uzaklaşan Mahmud, bir müddet sonra Karahisar-ı Şarki Sancağı'nın Hamidiye kazasında yakalanarak tutuklanmıştır.²⁵ İncelenen belgelerde ise bu cinayetin nedeni hakkında bir bulguya rastlanılmamıştır. Bununla beraber, Karakaryeli Lüleci Mahmud'un öldürdüğü şahısla arasında geçmişten kaynaklanan bir sorun olduğu düşünülmektedir.

Dikkat çeken bir diğer cinayet vakası ise Hendek'e bağlı Muradiye köyünde yaşanmıştır. Bu cinayete, Muradiye'de yaşayan Paçacıoğlu Tahir Bey'in kızını kaçırmak isteyen Arslan Bey ve arkadaşları sebep olmuşlardır. Cinayeti işleyen Arslan Bey ve arkadaşlarının Muradiye'nin komşu köyü Güldibi'nden oldukları 1 Nisan 1891 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Bahsedilen belgeden, Güldibi ve Muradiye köylerinin

²² BOA. DH. MKT. 270/80 (13 Ağustos 1894/10 Safer 1312).

²³ BOA. DH. MKT. 327/15 (2 Ocak 1895/5 Receb 1312).

²⁴ BOA. DH. MKT. 1150/40 lef: 1-2 (2 Mart 1907/17 Muharrem 1325).

²⁵ BOA. Y. PRK. UM. 17/38 lef: 1 (14 Haziran 1890/25 Şevval 1307).

Gürcü muhacirlerin iskân edildikleri köyler olduğu da tespit edilmektedir. Esasen Arslan Bey ve yanındaki arkadaşlarının cinayet maksadıyla değil, Tahir Bey'in kızını kaçırmak için onun evine girdikleri açıktır. Ancak, gelişen olaylar ve çıkan arbede neticesinde olaylar cinayete kadar varmıştır. Tahir Bey'in bir kızı atılan kurşunlarla ölmüş, eşi ve diğer kızı da yaralanmıştır. Tahir Bey'i de yaralayan bu şahıslar, yaşanan olayların etkisiyle korkuya kapılarak cinayet mahalinden kaçmışlardır. Bu şahısların başta Güldibi köyü olmak üzere civar köylerde arandıkları, haklarında tahkikat başlatıldığı ifade edilmiştir.²⁶ Elimizde bu şahısların yakalandıklarına dair bir bilgi yoktur. Ancak, hemen olmasa da ilerleyen süreçte suçluların yakalanmaları kuvvetle muhtemeldir.

Adapazarı'nda işlenen cinayetlere zemin hazırlayan nedenlerden biri de bölgedeki kaçakçılık faaliyetleridir. Bu konuda Adapazarı'nda öne çıkan ana madde ise tütündür. Bölgedeki halkın önemli bir geçim kaynağı olan tütün, kaçakçılar tarafından daha yüksek bedellerle farklı alıcılara pazarlanmak istenmektedir. Bu durum, tütün denetiminden sorumlu Reji İdaresi kolcuları ile kaçakçılar arasında istenmeyen olayların yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim Sapanca'nın Kurtköy bölgesindeki tütün kaçakçılarının, kendilerini engellemeye çalışan kolcu Şahin Bey'i katlettikleri anlaşılmaktadır. Bahsedilen kaçakçılar, kolcubaşı Sabit Ağa'yı ise fena halde yaralamışlardır. 28 kişi oldukları anlaşılan bu tütün kaçakçılarının, Gürcü ve Abaza muhacirlerden oldukları tespit edilmiştir. Ancak, yapılan arama tarama çalışmalarında bu şahıslardan sadece ikisi ele geçirilebilmiştir. Adapazarı seyyar Jandarma Binbaşılığı'ndan çekilen 14 Mayıs 1898 tarihli telgrafta, diğer zanlıların aranmasına da devam edildiği bildirilmiştir.²⁷

İncelenen bu belgeden, Adapazarı ve çevresinde yapılan tütün kaçakçılığının organize bir şekilde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda tütün kaçakçılığının kişisel bir şekilde değil, organize bir şekilde çeteler tarafından yapıldığı söylenebilir. Çete olarak adlandırılan bu grup, aslında tütün üreticisi olan çiftçilerdir. Devletin aldığı önlemlere karşı tek başlarına bir sonuç alamayacaklarına inanan

²⁶ BOA. DH. MKT. 1823/112 (1 Nisan 1891/21 Şaban 1308).

²⁷ BOA. DH. MKT. 2089/40 (14 Mayıs 1898/22 Zilhicce 1315).

tütün üreticilerinin, birlikte hareket ederek bir güç oluşturmak istemeleri kuvvetle muhtemeldir. Ürettikleri tütünü devletin belirlediği düşük bir meblağa satmak istemeyen çiftçiler, tütünü daha yüksek bir bedelle satmak için kaçakçılık yapmaya başlamışlardır. Reji İdaresi kolcuları ile tek tek mücadele etmeye güçleri yetmeyen çiftçiler, çıkarları için beraber hareket etmişlerdir. Ancak, bu gelişmeler bölgede kaotik bir duruma da zemin hazırlamıştır. Kendi halinde yaşayan ve çiftçilik yaparak geçinen insanlar bile çıkarları için çeteleşmeye başlamışlardır. Biraz daha fazla para kazanmak için devletin kanunlarını hiçe sayan bu kişiler, devletin bölgedeki otoritesini sarsarak diğer vatandaşlara da kötü örnek olmuşlardır.

Adapazarı'nda yaşayan Müslümanlar arasında cinayet, gasp, tehdit ve darp gibi farklı türde birçok asayiş sorunu yaşanmıştır. Bu asayiş sorunlarının bazı gerekçeleri olsa da, bölgeye kontrolsüzce gelen binlerce muhacirin en temel neden olduğu açıktır. Arazi işgalleri ve sınır ihlalleri gibi küçük meseleler bile bazen büyük asayiş sorunlarına zemin hazırlamıştır. Muhacirlerin Adapazarı ve çevresine yoğun olarak göç etmeye devam etmesi, bu tür anlaşmazlıkların sayısını daha da arttırmıştır. Mal varlıklarını memleketlerinde bırakmak zorunda kalan ve geçimlerini sağlayacak bir sermayeleri olmayan muhacirlerin, genellikle eşkıyalık faaliyetlerine katıldıkları görülmektedir. Adapazarı ve çevresindeki sosyal hayatı da olumsuz etkileyen bu çeteler, eylemleri nedeniyle güvenlik zaafiyetine yol açmışlardır. Bu durum Adapazarı'ndaki asayişin bozulmasına neden olmuş, halk arasındaki hoşnutsuzluğu da arttırmıştır.

Göçlerin ani ve düzensiz gerçekleşmesinin Adapazarı'ndaki asayiş sorunlarını daha da büyüttüğü açıktır. Gerekli hazırlıklar yapılmadan büyük göç kabilelerini karşılamak ve muhacirlerin ihtiyaçlarını gidermek devlet için bir hayli zor olmuştur. İskâna açılan bölgelerin muhacirlerin yaşam standartlarını karşılamaması, yerel halkla muhacirler arasındaki kültürel farklılıklar, yerel halkın muhacirlerin bölgeye gelmesinden duyduğu hoşnutsuzluk gibi faktörlerin bölgedeki sorunlar üzerindeki etkisi büyüktür. İncelenen arşiv belgeleri ışığında şu kanaate varılmıştır ki, Müslümanlar arasında görülen arazi problemlerinin birçoğu sınırların ihlal edilmesinden kaynaklanmaktadır. Yeni kurulan köylerin hudutları tam olarak belli olmadığından, bu sınırlar muhacirler

tarafından aşılmış ve yerli halkın arazileri işgale açık hale gelmiştir. Bu durum aslında yerel yöneticilerin de görevlerini layığıyla yapamadıklarını göstermektedir. Bölgedeki iskân sürecinin uygun ve planlı bir şekilde yönetilememesi, yerel idarecilerin bilerek veya bilmeyerek yaptıkları hatalar söz konusudur. Görevi kötüye kullanan ve bulunduğu makamı suistimal eden yöneticilerin olduğu da incelenen arşiv belgelerinden tespit edilmektedir.²⁸

İskân sürecinin iyi yönetilememesi Adapazarı'na göç eden binlerce muhacirin düzensiz ve kayıtsız bir şekilde yerleşmesine neden olmuştur. Bu nedenle Adapazarı'na gelen muhacirlerin hangi etnik kökenden oldukları, sayıları, nerelere ve hangi tarihlerde iskân edildiklerine dair net bir çıkarımda bulunmak zordur. Bununla beraber, bazı muhacirlerin hangi bölge veya köylere yerleştirildiklerine dair bilgilere arşiv kaynaklarından ulaşılabilir. Örneğin Boşnaklar, Adapazarı'nın Çukur Ahmediye, Cami-i Cedid, Bahşiler, Pabuççular, Aziziye, Çaykılla mahallelerine iskân edilmişlerdir. Gürcülerin ise Sapanca'nın Mahmudiye, Hendek'in Güldibi ve Muradiye köylerine, Çerkezlerin Sapanca'nın Şadiye ve Adapazarı'nın Lütifiye, Salihie, Çaybaşı, Kabalar, Kumbaşı, Akçay, Yanıkköy ve Mümtaze köylerine iskân edildikleri tespit edilmiştir. Abazaların ise Adapazarı'nın Karaboğaz, Bedil, Samiye gibi köylere yerleştikleri anlaşılmaktadır.

1876-1908 yılları arasında Adapazarı'na binlerce muhacirin göç ettiği tartışmasızdır. Ancak, bunların tam olarak hangi bölgelere ve hangi tarihler arasında geldikleri konusunda net bir bilgi yoktur. Ancak, elimizdeki belgelerle makul bir çıkarımda bulunmak mümkündür. 1879 yılına ait bir belgede, Adapazarı'nda 45.000 civarında muhacirin ikâmet

²⁸ 1876-1908 yılları arasında Adapazarı'nın baş yöneticisi konumunda olan bazı kaymakamlar hakkında birçok kez şikâyet arzuhali kaleme alınmıştır. Şikâyete konu olan kaymakamlar ise Mecdi Bey (1889-1892), Mehmed Nüzhet Bey (1892-1899) ve Refet Bey (1899-1908)'dir. Bahsedilen bu kaymakamlar hakkında yerel halkın bir kısmı üzerinde bir hoşnutsuzluk ve memnuniyetsizlik söz konusudur. Mezkûr idareciler, evrakta sahtecilik, halktan zorla para toplama, rüşvet, iltimas ve zimmetine para geçirme gibi ağır suçlarla itham edilmişlerdir. BOA. BEO. 667/50011 (12 Ağustos 1895/20 Safer 1313); BOA, İ. DH. 1209/94670 (5 Ocak 1891/24 Cemaziyelevvel 1308); BOA. DH. MKT. 942/16 lef: 3-4 (28 Mart 1905/21 Muharrem 1323).

ettiği belirtilmektedir.²⁹ 1881 yılına kadar olan süreçte ise Adapazarı'na 10.000'e yakın muhacir kafilesinin daha geldiği belirtilmektedir.³⁰ 1889 yılına ait bir başka arşiv belgesinde ise Adapazarı'ndaki muhacirlerin, yerel halkın nüfusunun iki katına ulaştığı ifade edilmiştir.³¹ Adapazarı nüfusunun XX. yüzyılın başlarında 100.000 civarında olduğu bilindiğine göre, bu durumda bölgedeki muhacirlerin nüfusunun 65.000-70.000'e ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır.

1. 2. Müslümanlar İle Gayrimüslimler Arasındaki Asayiş Sorunları

Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik fikri, tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de etkili olmaya başlamıştır. Yüzyıllardır Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde yaşayan gayrimüslim milletlerin, XIX. yüzyılda Rusya, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin desteğiyle bağımsız oldukları bilinmektedir. Gayrimüslim milletlerin birbiri ardına bağımsız olmaları, Müslümanların gözünde gayrimüslimleri farklı bir statüye sokmuştur. Müslümanlar ile gayrimüslimlerin arasındaki ilişkiler yozlaşmış, bu gruplar birbirlerine güvenmemeye ve yabancılaşmaya başlamıştır. Adapazarı'ndaki gayrimüslimlerin de bu ayrılıkçı hareketlerden payını düşeni aldığı tartışmasızdır. Özellikle Ermenilerin, İngiliz ve Amerikan misyonerlerce açıkça desteklendiği görülmektedir.³² Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan Adapazarı'na hicret eden Müslüman muhacirlerle birlikte, bu gruplar arasındaki problemlerin daha da derinleştiği söylenebilir.

Adapazarı'nda yaşayan gayrimüslimlerin sorunlarıyla İngiltere'nin yakından ilgilendiği görülmektedir. Nitekim İstanbul Büyükelçisi Austen Henry Layard'ın İngiltere Dışişleri Makamı'na sunduğu raporda, Adapazarı'ndaki gayrimüslimlerle Çerkezlerin yaşadıkları sorunlar vurgulanmıştır. Bölgedeki gayrimüslimlerin kendisini ziyarete gelerek şikâyetlerini aktardıklarını bildiren Layard, asayiş sağlamaya yönelik alınan önlemlerin yetersiz olduğu kanısındadır. Güvensiz ortam sebebiyle bölgede birçok asayiş sorununun olduğunu vurgulayan

²⁹ BOA. ŞD. 690/39 (29 Ekim 1879/13 Zilkade 1296).

³⁰ BOA. Y. PRK. KOM. 3/22 (13 Kasım 1881/20 Zilhicce 1298).

³¹ BOA. İ. DH. 1131/88302 lef: 1 (13 Nisan 1889/12 Şaban 1306).

³² Ramazan Tosun, "Ermeni Meselenin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14 (2003), s. 146-147, 151.

Layard, Adapazarı'ndaki gayrimüslim halkın akıbeti hususunda büyük bir endişe duyduğunu belirtmiştir. Layard'a göre Osmanlı Hükümeti bu konuda caydırıcı tedbirler almamakta, asayiş sorunlarını bertaraf edememektedir.³³

1. 2. 1. Bölgede Görülen Gasp Hâdiseleri

Gasp suçlarının genellikle Adapazarı'nın kadim ahâlisi ve en zenginleri konumunda olan Ermenilere karşı işlendiği göze çarpmaktadır. Özellikle bölgeye yeni yerleştirilen Çerkezlerin bu konuda ön plana çıktığı, bazı Ermenilerin mallarını gasp ettikleri görülmektedir. Nazartıyan isimli bir Ermeni'nin 540 lirasını gasp eden Çerkezler, Stefan isimli başka bir Ermeni'ye karşı da eylem hazırlığı içine girmişlerdir. Çerkezlerin, bahsi geçen Stefan'ı öldüreceklerine dair civar köylerden istihbarat alınmıştır.³⁴ Adapazarı'ndaki bazı çete mensubu Çerkezlerin ise Ferizli'de ticarethane işleten varlıklı bir Ermeni'nin dükkanına girdikleri anlaşılmaktadır. Mağazada bulunanları bağlayan Çerkezler, mısır, arpa, buğday ve darı gibi ürünleri gasp etmişlerdir. Bahsedilen bu çetenin 40 kişi kadar oldukları, son derece tehlikeli ve silahlı oldukları da vurgulanmıştır.³⁵ Çerkez çetesinin gasp ettikleri ürünlere bakıldığında, bu ürünlerin temel yaşam malzemeleri oldukları hemen dikkat çekmektedir. Bu durum esasen şaşılacak bir durum da değildir. Kanunsuz yollarla hayatlarını devam ettiren ve dağlarda yaşayan bu çetelerin, karınlarını doyurabilmek bu ürünlere çok ihtiyaç duydukları açıktır.

Ancak, Osmanlı Hükümeti'nin bölgedeki asayiş sorunlarına karşı kayıtsız kalmadığı, bölgede birtakım istihbarat çalışmalarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Asayiş sorunlarını yerinde incelemek ve sorunları ivedilikle halletmek isteyen Osmanlı Hükümeti, Adapazarı'na İstanbul'dan Muhlis Bey isimli bir memuru ajan olarak sevk etmiştir. Adapazarı ve çevresindeki çeteleri takip eden ve tebdil-i kıyafetle dolaşan Muhlis Bey, kanunsuz işlere katılan Çerkezlerin de içine girerek

³³ Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri Emigrations Turques Des Balkans Turkish Emigrations From The Balkans Belgeler-Documents*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1970, C. 2, s. 33, 38.

³⁴ BOA. HR. TO., 257/5 lef: 1 (7 Eylül 1879/20 Ramazan 1296).

³⁵ BOA. HR. TO. 258/73 lef: 1 (4 Temmuz 1880/26 Receb 1297).

onlardan bilgi toplamıştır. Adapazarı'nda bulunduğu zaman zarfında neredeyse Adapazarı'ndaki bütün Çerkez köylerini dolaşan Muhlis'in Bey'in hazırladığı rapor, bölgedeki asayişsizliği tüm ayrıntılarıyla gözler önüne sermektedir. Muhlis Bey, Çerkezlerin ellerinde birçok kaçak silah olduğunu ve organize bir şekilde hareket ettiklerini ifade etmiştir.³⁶

Esasen bölgede asayişsizliğe zemin hazırlayan en büyük neden, hızla artan muhacir nüfusudur. Nitekim 1879-1880 yılı itibariyle Adapazarı'ndaki toplam muhacir nüfusu 45.000'i geçerek 50.000 sınırına yaklaşmıştır. Buna rağmen her geçen yıl Adapazarı'ndaki muhacir nüfusu artmaya devam etmiştir. Adapazarı İdare Meclisi Reisi İbrahim Bey tarafından kaleme alınarak Şûrâ-yı Devlet Makamı'na gönderilen yazıda, bölgenin asayişinin 24 süvari, 90 zaptiye ve 27 piyadeyle sağlanmaya çalışıldığı, bu kadar az kuvvetin ise son yıllarda nüfusu bir hayli artan Adapazarı'na yetmeyeceği açıkça vurgulanmıştır.³⁷ Bu nedenle ilerleyen yıllarda Adapazarı'nda ilave zabıta kuvvetlerine ihtiyaç duyulmuş, 60 kişilik ilave bir kuvvet oluşturulmuştur.³⁸

Adapazarı ve civarında Bulgar çetelerin de olduğu, bu çetelerin bölgede gasp olaylarına karıştıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Hacıbey isimli bir Çerkez muhacire ait mallar, Bulgar çeteler tarafından gasp edilmiştir. Adapazarı'nın Süleymaniye köyünde ikâmet eden Hacıbey,

³⁶ BOA. Y. PRK. KOM. 4/68 lef: 1 (6 Temmuz 1885/23 Ramazan 1302). Muhlis Bey'in kanaatine göre, Çerkezlerin genelinde bir tüfek, bir kama ve bunların haricinde martini tarzında bir tüfekleri bulunmaktadır. Bu silahlar, devlet tarafından ellerinden alınır şüphesiyle gizli tutulmaktadır. Bununla beraber, fişek mevcutları çok değildir. Bu mühimmatların Rus Harbi'nden sonra Ruslardan kaldığı, bir kısmının da buraya gelen ilk muhacir gruplarından ele geçirildiği anlaşılmaktadır. Adapazarı ve çevresindeki Çerkez köylerini karış karış dolaştığını bildiren Muhlis Bey, Çerkez muhacirlerin hükümet aleyhine bir faaliyette bulduklarına ise şahit olmadığını beyan etmiştir. Muhlis Bey'in raporundan da anlaşıldığı gibi, Çerkezler ellerinde bulunan silah ve mühimmatı devlete karşı bir suç işlemek için değil, hırsızlık ve gasp faaliyetlerini daha rahat gerçekleştirmek için bulundurmaktadır. Elleri bulunan bu silahlarla bölgedeki halk üzerinde korku salan Çerkezler, Adapazarı ahâlisinin elindeki birçok değerli mal ve eşyayı gasp etmişlerdir.

³⁷ BOA. ŞD. 690/39 (29 Ekim 1879/13 Zilkade 1296).

³⁸ BOA. Y. PRK. ASK. 56/27 lef: 3 (13 Temmuz 1889/15 Zilkade 1306).

İstanbul'a doğru giderken mallarının bir Bulgar çetesince zorla elinden alındığını, Fatma isimli kızının da kaçırıldığını belirtmiştir. Kızının 5 yaşında olduğunu ifade eden Hacıbey, kızının ivedilikle bulunabilmesi için ona ait bilgileri de güvenlik güçlerine ayrıntılı bir şekilde vermiştir.³⁹ İncelenen belgelerden, gasp ve kaçırma olayına karışan bu Bulgar çetesinin yakalanıp yakalanmadığına dair bir bulguya ulaşılamamıştır.

Eşkiya zümresinden olup Adapazarı'nda yaşayan Abaza Yusuf ve arkadaşları ise bazı Ermenilerin mallarını gasp ederek onları yaralamışlardır. İzmit Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıdan, bu şahısların 1896 yılının Temmuz ayı içinde Armeşe'de 8 Ermeni'yi gasp ettiği, 2 Ermeni'yi de yaradıkları vurgulanmıştır. Abaza Yusuf çetesinin toplam 4 kişiden oluştuğu, bu olaydan bir hafta sonra Adapazarı'nda da 3 Kıbtî'yi darp ve gasp ettikleri bildirilmiştir. Bu olay üzerine yapılan arama tarama faaliyetleri neticesinde, çete üyeleri üzerlerinde 2 martini tüfeği ve 4 revolver olduğu halde ele geçirilmiştir.⁴⁰

1. 2. 2. Müslümanlar ve Gayrimüslimler Arasındaki Cinayet Hâdiseleri

Bahsedilen gruplar arasında görülen en ağır asayiş sorunu hiç şüphesiz ki cinayet vakalarıdır. Genellikle gasp, hırsızlık gibi olayların büyümesiyle işlenen bu cinayetler, bölgedeki halkın can ve mal güvenliğini tehdit etmiştir. Adapazarı'nda Hacıbey oğlu Zekeriya isimli bir şahısın, Çavuşoğlu İstefan'ın oğlu Ohannes'i öldürmesi de böyle bir cinayete örnektir. Ohannes'in binek hayvanını ve değerli eşyalarını gasp eden Zekeriya, Ohannes'i ağır bir şekilde yaraladıktan sonra kaçmıştır. Ohannes'in bu yaralanma olayından kısa bir müddet sonra öldüğü, Zekeriya'nın ise yakalanarak tutuklandığı anlaşılmaktadır.⁴¹ İncelenen belge ışığında, gasp olayının neden bir cinayete dönüştüğüne dair ise kesin bir çıkarımda bulunmak zordur. Ancak bu

³⁹ BOA. A. MTZ. RŞ. 12/5 lef: 1-2-3 (21 Nisan 1895/25 Şevval 1312). Fatma isimli kız çocuğunun babasının verdiği bilgilerden, kaçırılan çocuğun orta kilolu, sarı saçlı ve ela gözlü olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁰ BOA. DH. TMİK. M. 9/75 (10 Temmuz 1896/29 Muharrem 1314).

⁴¹ BOA. BEO. 30/2201 lef: 2 (11 Temmuz 1892/15 Zilhicce 1309).

konudaki en makul çıkarım, Ohannes'in gasp olayına direnmiş olabileceğidir. Ohannes'in eşyalarını vermemek için Zekeriya isimli şahısa karşı koyması kuvvetle muhtemeldir. Ohannes'in, Zekeriya isimli haydut tarafından bu nedenle öldürüldüğü düşünülmektedir.

Adapazarı'nda İstavridi isimli bir gayrimüslim de bölgedeki eşkiya tarafından öldürülmüştür. İstavridi'nin eşi ise bu kötü olay yüzünden çocuklarının yetim kaldığını, kendi başlarına da benzer olayların gelebileceği endişesiyle korku içinde yaşadıklarını belirtmiştir. Bu nedenle, yetkili makamlardan suçluların ivedilikle yakalanmasını istirham etmiştir. Osmanlı Hükümeti de bu olaya kayıtsız kalmamış, kapsamlı incelemeler neticesinde bu olaya karışan 4 kişi yakalanmıştır.⁴² Ancak, mesele sadece bundan ibaret değildir. İstavridi'nin öldüğü kesin olsa da cesedinin nerede olduğu bir muammadır. Bu durumdan şikâyetçi olan İstavridi'nin oğlu Vasil, tepkisini 29 Temmuz 1895 tarihli bir arzuhalle dile getirmiş ve babasının cesedinin bulunmasını istemiştir. Vasil'in talebi Osmanlı Hükümeti tarafından anlayışla karşılanmış, bahsedilen cesede ulaşmak için birtakım çalışmalar yapılmıştır.⁴³ Ancak, incelenen kaynaklar ışığında İstavridi'nin cesedine ulaşıldığına dair bir bulguya rastlanılmamıştır.

Akıl sağlığı yerinde olmayan bir şahsın iki Ermeni'yi öldürmesi ise bölgede büyük bir infiale neden olmuştur. Cinayetleri işleyen İbrahim isimli şahsın yakalanmasıyla bölgede bir nebze olsun huzurun sağlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim İzmit Kumandan vekili Mehmed Kazım Bey tarafından gönderilen yazıda, halkta oluşan endişenin artık

⁴² BOA. BEO. 656/49134 lef: 2-3 (16 Temmuz 1895/23 Muharrem 1313). Adapazarı Kaymakamlığı'nın talimatıyla Serdivan bölgesinde görülen çekirgeleri itlaf etmeye giden İstavridi ve yanındakiler, yol güzergâhında haydutların saldırısına maruz kalmışlardır. İstavridi'nin zevcesinin beyanına göre bu haydutlar İstavridi'yi feci şekilde darp ederek öldürmüşlerdir. Benzer ifadeleri, cinayet esnasında olay mahalinde bulunan diğer görgü tanıkları da vermiştir. İstavridi'nin yanında olan üç arkadaşı, haydutların İstavridi'yi öldürdükten sonra kendilerinden de haraç aldıklarını ifade etmişlerdir.

⁴³ BOA. BEO. 661/49521 lef: 1 (29 Temmuz 1895/6 Safer 1313).

giderildiği ve asayişin sağlandığı vurgulanmıştır.⁴⁴ İncelenen belgelerde, bahsedilen cinayetlerin nedeni konusunda bir açıklamaya rastlanılmamıştır. Bununla beraber, akıl sağlığı yerinde olmadığı anlaşılan İbrahim isimli şahısın nedensiz yere bu cinayetleri işlemesi kuvvetle muhtemeldir.

Adapazarı'nda yaşayan 17 yaşındaki bir Ermeni kız ise fail-i meçhul bir cinayete kurban gitmiştir. Ermeni kızdan bir süre haber alınamaması üzerine civar bölgelerde arama tarama çalışmaları yapılmış, Adapazarı kaza merkezine 10 km. uzaklıktaki bir kuyuda mezkûr kızın cesedi bulunmuştur. Yapılan fenni muayene Ermeni kızın iğfal edildikten sonra katledildiğini göstermektedir. Ancak, bu fiili yapan şahıs veya şahısların kimliklerine dair bir bulguya ulaşılamamıştır.⁴⁵

Ermenilerin zengin ve varlıklı olmalarının, bölgedeki soyguncuların Ermenilerin evlerine musallat olmalarına zemin hazırladığı açıktır. Ermenilerin para ve değerli ziynet eşyalarını evlerinde sakladıklarını düşünen hırsızlar, bunları elde etmek amacıyla Ermenilerin evlerine gece saatlerinde gizlice girmeye çalışmışlardır. Ancak bu basit hırsızlık girişimleri bazen cinayetlere kadar varan büyük asayiş problemlerine neden olmuştur. Nitekim Şeyhler nahiyesinden bir soyguncu hırsızlık yapmak için Karabet isimli bir Ermeni'nin evine girmiş, Karabet'in zevcesi uyanarak hırsız farkedince hırsız tarafından öldürülmüştür.⁴⁶

⁴⁴ BOA. *DH. TMİK. M.* 51/42 lef: 2 (14 Nisan 1898/22 Zilkade 1315); BOA. *DH. MKT.* 2088/103 lef: 1-2 (9 Nisan 1898/17 Zilkade 1315); BOA. *BEO.* 1105/82806 lef: 2 (8 Nisan 1898/16 Zilkade 1315).

⁴⁵ BOA. *Y. PRK. UM.* 46/61 lef: 1 (8 Haziran 1899/28 Muharrem 1317); BOA. *Y. A. HUS.* 397/14 lef: 2 (12 Haziran 1899/2 Safer 1317); BOA. *A. MKT. MHM.* 655/34 (11 Haziran 1899/1 Safer 1317). Ermeniler ile muhacirler arasındaki sorunlardan olsa gerek, tahkikatı yürüten görevliler bu kötü eylemin bazı muhacirler tarafından yapabileceğinden şüphe etmişlerdir. Bununla beraber, yetkililerce yapılan iyi niyetli çalışmalar kesin verilerle desteklenememiştir. Bu elim olayın failinin veya faillerinin yakalanamaması, bölgede bazı suçların aydınlatılmasında Osmanlı Hükümeti'nin yetersiz kaldığını da göstermektedir.

⁴⁶ BOA. *İ. AZN.* 47/7 lef: 3 (4 Ağustos 1902/28 Rebiülahir 1320). Bu olay basit bir hırsızlık vakasının cinayete dönüştüğü örneklerden biridir. Karabet isimli şahısın Ferizli'deki evine aslında soygun amacıyla giren Rençber Deli Recep bin Hasan isimli hırsız, Karabet'in zevcesi Meryem'in kendisini farketmesiyle panikleyerek bu kadını

Sonuç olarak, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki sorunların genellikle etnik ve dinsel farklılıklardan dolayı değil, ekonomik nedenlerle ortaya çıktığı söylenebilir. Eşkivalık faaliyetleri nedeniyle gayrimüslimlerin mallarının gasp edildiği, bu eylemlerin de çoğunlukla bölgeye iskân edilen muhacirlerce yapıldığı bilinmektedir. Ekonomik olarak iyi durumda olan gayrimüslimler, geçimlerini karşılamakta zorlanan muhacirlerce gasp edilmiş, yaralanmış ve hatta öldürülmüşlerdir.

Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki sorunların ise ilerleyen yıllarda farklı bir boyuta taşındığı söylenebilir. İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin yönlendirmesiyle Osmanlı toplumuna yabancılaşan bazı Ermeniler, bağımsız bir devlet kurmanın hayalini kurmaya başlamışlardır. Misyonerlerin desteğiyle örgütlenen komiteci Ermeniler, bölgede birçok asayiş sorununa neden olmuşlardır. Müslümanlar ile Ermeniler arasındaki sorunlara esasen bu olayların zemin hazırladığı açıktır.

2. Yabancı Ülke Vatandaşlarının Karşılaştıkları Asayiş Sorunları

Adapazarı'nda ikâmet eden Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin yanında, az da olsa yabancı ülke vatandaşları da bulunmaktadır. Karpat'a göre XIX. yüzyılın sonlarında Adapazarı'nın bağlı bulunduğu İzmit Mutasarrıflığı dâhilinde 86 yabancı ülke vatandaşı ikâmet etmektedir.⁴⁷ Bunların bir kısmının ise önemli bir ticaret merkezi olan Adapazarı'nda yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu yabancılar bazı asayiş problemleriyle yüzyüze gelmiş, gasp, darp, yaralama, tehdit ve cinayet gibi olaylarla karşılaşmışlardır. Nitekim Adapazarı'nda tren istasyonunda görevli bir Avusturya vatandaşı öldürülmüş, aynı yerde çalışan İtalyan görevli de ağır bir şekilde yaralanmıştır. İzmit Mutasarrıflığı'ndan Hariciye Nezareti'ne gönderilen 16 Mart 1890 tarihli yazıda, bahsi geçen yaralama ve cinayet olayı ile ilgili detaylı

öldürmüştür. Yapılan tahkikat neticesinde yakalanan ve suçunu itiraf eden Deli Recep, maksadının cinayet işlemek olmadığını, korkuya kapılarak işlediği bu suçtan dolayı da çok pişman olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber, Deli Recep'in bu pişmanlığının kendisine bir faydası olmamış ve idam cezası ile yargılanmıştır.

⁴⁷ Karpat, *a.g.e.*, s. 333.

bilgiler verilmiştir. Öldürülen kişinin adının Madbeç olduğu, yaralanan görevlinin adının ise Giovanni olduğu bildirilmiştir.

Cinayet ve yaralama olayı ile ilgili yapılan tahkikat neticesinde iki şüpheli yakalanmış, bu şüpheliler sorguya çekilmişlerdir.⁴⁸ Çerkez muhacirlerden olduğu anlaşılan bu şüphelilerin, suçlarını kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Geçimlerini eşkıyalık yaparak temin eden bu Çerkezlerin, bölgede karıştıkları son olay da budur.⁴⁹ İlerleyen süreçte olaya karışan bir suçlu daha yakalanmıştır. İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen 31 Mart 1890 tarihli yazıda, yakalanan Halid Çavuş isimli şahıs hakkında da gerekli sorgulamanın devam ettiğini ifade edilmiştir.⁵⁰ Görüldüğü gibi, yetkili makamlarca cinayet ve yaralama olayına karışan şahıslarla ilgili hızlı bir inceleme başlatılmıştır. Yapılan çalışmaların sonuç verdiği, olaya karışan suçluların yakalanarak adalete teslim edildikleri görülmektedir.

Bu olaydan yaklaşık bir sene sonra, iki Avusturya vatandaşının daha Adapazarı'nda öldürüldüğü görülmektedir. Eşkiya tarafından öldüren Avusturya vatandaşlarının, Adapazarı-Ankara demiryolu hattında hizmetli olarak çalıştıkları anlaşılmaktadır. Avusturya Sefareti tarafından Osmanlı Hükümeti'ne gönderilen 18 Ocak 1891 tarihli yazıda, Jan ve İvan isimli hizmetlilerin öldürülmesinden duyulan üzüntü dile getirilmiştir. Bahsedilen görevlilerin geride kalan ailelerinin zor duruma düştükleri vurgulanmış, bunun için Osmanlı Hükümeti'nden 500 liralık bir tazminat talep edilmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin gerekli önlemleri alamadığı ve bu konuda kusurlu olduğu tartışmasızdır. Bu nedenle olsa gerek, öldürülen kişilerin ailelerine verilecek destek için işlemlerin başlatıldığı Avusturya Sefareti'ne bildirilmiştir.⁵¹

Görüldüğü gibi, Adapazarı'nda ikâmet eden bazı yabancı ülke vatandaşları İstanbul-Ankara tren hattı inşasında çalışmak için bölgeye gelmişlerdir. Mühendis, teknisyen veya işçi olarak tren güzergâhında çalışan bu görevlilerin bölgedeki çeteler tarafından rahatsız edildikleri açıktır. İstanbul-Ankara hattının 1890 yılında Adapazarı'na kadar

⁴⁸ BOA. *DH. MKT.* 1708/70 (16 Mart 1890/24 Receb 1307).

⁴⁹ BOA. *HR. TH.* 384/22 (18 Mart 1890/26 Receb 1307).

⁵⁰ BOA. *DH. MKT.* 1712/107 (31 Mart 1890/9 Şaban 1307).

⁵¹ BOA. *Y. A. HUS.* 243/17 (18 Ocak 1891/7 Cemaziyelahir 1308).

ulaşması,⁵² bölgeye bu yabancı işçilerin yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Çalışmaları boyunca Adapazarı'nda kendilerine tahsis edilen yerlerde ikâmet eden bu işçilerin pek de huzur içinde olmadıkları görülmektedir. Bölgedeki eşkiyanın saldırısına uğrayan bu görevlilerin bir kısmı yaralanmış, hatta hayatını kaybedenler dahi olmuştur.

Yabancı ülke vatandaşlarının karşılaştığı asayiş problemlerinden biri de gasp olaylarıdır. İngiltere tebaasından Hintli Hacı Mehmed'in Hendek'te karşılaştığı gasp olayı da bunlardan biridir. 5 kişinin saldırısına maruz kalan Hacı Mehmed, yaklaşık 1.000 kuruş değerindeki eşyasının bu saldırganlarca gasp edildiğini beyan etmiştir.⁵³ Bu şikâyet üzerine yetkili mercilerce bu olaya karışan şahısları bulmaya yönelik kapsamlı bir tahkikat yapılmıştır. Şüpheli bazı şahıslar yakalanmış, ancak bu kişilerin suçsuz oldukları anlaşıldığından serbest bırakılmışlardır. Bununla beraber, gasp olayına karışanların halen izinin sürüldüğü İngiltere Sefareti'ne tebliğ edilmiştir.⁵⁴ İngiltere Sefareti ise bu açıklamadan tatmin olmamış görünmektedir. Bir an önce bu işe cüret edenlerin yakalanmasını isteyen İngiltere Sefareti, bu mümkün olamazsa, zararın Osmanlı Hükümeti tarafından ödenmesinin gerektiğini bildirmiştir.⁵⁵

Anlaşılabileceği üzere, Adapazarı'nda ticaret yapmak için gelen ve turist olarak nitelendirilebilecek yabancılar da yaşamaktadır. Ancak, bölgedeki asayiş sorunları ve güvensiz ortam bu turistleri de etkilemiştir. Malları gasp edilen ve eşkiyanın elinden canlarını zor kurtaran bu yabancılar için Adapazarı'nın korkutucu bir hal aldığı açıktır. Bu durum Adapazarı'nın ekonomisini bozmuş, bölgede güven bunalımı ve istikrarsızlığa yol açmıştır.

3. Ermeni Bağımsızlık Meselesi Nedeniyle Yaşanan Asayiş Sorunları

⁵² BOA. İ. DH. 1180/92273 (1 Haziran 1890/12 Şevval 1307).

⁵³ BOA. DH. MKT. 1750/70 (13 Ağustos 1890/26 Zilhicce 1307).

⁵⁴ BOA. DH. MKT. 1762/82 (19 Eylül 1890/4 Safer 1308).

⁵⁵ BOA. DH. MKT. 1800/16 (15 Ocak 1891/4 Cemaziyelahir 1308).

Gayrimüslimler devletin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatıyla ne kadar bütünleşmiş olurlarsa olsunlar, yetkililer tarafından her zaman özel bir dikkatle takip edilmişlerdir. XIX. yüzyılda milliyetçi hareketlerin başlamasının bir sonucu olarak, gayrimüslim tebaa üzerindeki denetimlerin daha da arttığı söylenebilir.⁵⁶ Osmanlı Devleti bünyesinde Müslümanlarla yüzyıllarca beraber yaşayan Ermenilerin de diğer gayrimüslim milletler gibi, XIX. yüzyıla birlikte durumları değişmeye başlamıştır. Özellikle XIX. yüzyılın ortalarından sonra Ermeniler üzerinde yapılan misyonerlik faaliyetlerinin etkisi büyüktür. Protestanlık mezhebine bağlı İngiliz ve Amerikan misyonerlerin, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gregoryen Ermenileri yönlendirdiği görülmektedir.⁵⁷ Bu yönlendirmeler neticesinde Protestanlığa geçen Gregoryen Ermenilerin, Osmanlı toplumuna aidiyet duyguları azalmıştır. Ermenilerin dini liderleri konumunda olan Ermeni Patrikliği'nin de bu çalışmalardan bir hayli etkilendiği görülmektedir. Özellikle 1869 yılında İstanbul Ermeni Patriği seçilen Hırımıyan⁵⁸ ile birlikte, patriklerin ayrılıkçı bir siyaset izlemeye başladıkları söylenebilir.⁵⁹ Görünüşte Osmanlı Devleti'ne bağlı bir dini lider olan Ermeni Patriği'nin, İngiltere, Amerika ve Rusya gibi büyük devletlerin himayesinde bir yapıya büründüğü açıktır. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın akabinde imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları da Ermenilerin bağımsızlık konusundaki ümitlerini iyiden iyiye arttırmıştır.⁶⁰ Sırtlarını özellikle İngiltere ve Rusya gibi devrin iki süper

⁵⁶ Aksu, *a.g.e.*, 205.

⁵⁷ Şenol Kantarcı, *Tarih ve Uluslararası Boyutuyla Ermeni Dosyası*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2011, s. 29.

⁵⁸ Bahsi geçen İstanbul Patriği incelenen bazı belgelerde "Hırımıyan" olarak anılırken, bazılarında ise "Kırımıyan" olarak anılmaktadır. Ancak, bu çalışmamızda birlik sağlanabilmesi amacıyla sadece "Hırımıyan" olarak kullanılmıştır.

⁵⁹ Fikretin Yavuz, "Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımıyan", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Akademik İncelemeler Dergisi*, 2/1 (2007), s. 267-268.

⁶⁰ Yahya Bahçeci, "Sultan II. Abdülhamid'e Ermeniler Tarafından Düzenlenen Bombalı Suikast", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Haz.: Mehmet Metin Hülagü vd. C. 5, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011, s. 279.

gücüne dayayan Ermeniler, örgütlenmelerini hızlandırarak ülkenin farklı bölgelerinde isyan başlatmışlardır.⁶¹

Osmanlı toplumundaki Ermenilerin, İngiliz ve Amerikan misyonerlerin yönlendirmeleri neticesinde ikiye bölündükleri söylenebilir. Misyonerlik çalışmalarıyla mezhep değiştirerek Protestanlaşan Ermenilerin yanında, yüzyıllardır bağlı oldukları Gergoryen mezhebinde kalmak isteyen Ermeniler de mevcuttur. Ancak, İngiltere ve Amerika gibi büyük devletlerin himayesine girerek bağımsızlıklarını kazanacaklarına inanan bazı Ermeniler, Protestanlık mezhebinin bu yolda müthiş bir fırsat sunduğu görüşündedir. İngiliz ve Amerikan misyonerlerle birlikte çalışan bu komiteci Ermeniler, Gregoryen mezhebine ve Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak yaşamak isteyen Ermenileri de kendi taraflarına çekmeye başlamışlardır.⁶²

Adapazarı'nın yoğun Ermeni nüfusu barındırması, misyonerlerin bölgeyle yakından ilgilenmesine zemin hazırlamıştır. XIX. yüzyılın sonlarında Adapazarı kaza merkezinde 10.256 Ermeni ikâmet ederken, Adapazarı'na bağlı Hendek, Akyazı ve Sapanca'da da hatırı sayılır miktarda Ermeni bulunmaktadır. Adapazarı'na bağlı nahiyelerde yaşayan 5.000 civarındaki Ermenilerle birlikte, Adapazarı'nda 15.000 civarında Ermeni'nin olduğu görülmektedir.⁶³ Nitekim Adapazarı ve çevresinde incelemelerde bulunan Fransız coğrafyacı Vital Cuinet de bölgede yoğun Ermeni nüfusun yaşadığını ifade etmektedir.⁶⁴

Ermenilere ihtilalci bir ruh aşlamak isteyen ayrılıkçı Ermeniler, bağımsızlığın ancak silahla sağlanabileceği konusunda hemfikirdir.⁶⁵ Bu

⁶¹ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 177-181, 426; Fikretin Yavuz- Zeynep İskefiyeli, "İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Berlin Kongresi'ne Gönderdiği Heyetin Avrupa'daki Faaliyetleri", *Belleten*, 84/299 (2020), s. 391-392.

⁶² Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 70-72; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s. 26-27.

⁶³ Enver Konukçu, "Ermenilere Adapazarı'ndan Bakış", *Türk-Ermeni Külliyyatı Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. 6, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 2015, s. 78.

⁶⁴ Vital Cuinet, *İzmit Mutasarrıflığı*, Çev. Pelin Koç, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 48; Resül Narin, "XIX. Yüzyılda Adapazarı'nda Ermeniler", *Türk-Ermeni Külliyyatı Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. 6, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 2015, s. 53.

⁶⁵ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Rüstem Yayınevi, 2001, s. 168.

çerçeve de 1887 yılında Taşnak, 1890 yılında da Hınçak adlı terör örgütleri kurulmuştur.⁶⁶ Amaca ulaşabilmenin tek yolu terör olarak benimsenince, sonraki gelişmeler de buna paralel olarak yürütülmüştür. Dolayısıyla 1890 yılından sonra Anadolu'nun farklı bölgelerinde terör ve isyan girişimlerine rastlanılmaktadır. Başkent İstanbul'da da zaman zaman görülen bu eylemlerin ilki, 28 Temmuz 1890 tarihinde Kumkapı Ermeni Patrikhanesi'nin basılması olayıdır.⁶⁷ Adapazarı İstanbul'a çok yakın bir mesafede olduğundan, Adapazarı'ndaki Ermenilerin de başkentteki gelişmelerden olumsuz etkilendiği açıktır. Nitekim Anastas isimli bir Ermeni, Ermeni davasına ihanet ettiği gerekçesiyle Adapazarı'ndaki komiteci Ermeniler tarafından 1890 yılının Eylül ayında infaz edilmiştir. Kumkapı Ermeni Patrikhanesi olayından hemen sonra Adapazarı'nda gerçekleştirilen bu cinayet, İstanbul'daki komitecilerle Adapazarı'ndaki ayrılıkçı Ermenilerin yakın irtibatlı olduklarını göstermektedir. Görüldüğü gibi, barışçıl bir politika izleyen Ermenilere hain gözüyle bakan komite üyeleri, kendilerini engellemeye çalışan Osmanlı yanlısı Ermenileri ortadan kaldırmışlardır. Adapazarı'ndaki Ermeni olaylarında güvenlik güçleri tarafından öldürülen bir Ermeni'nin üzerinden çıkan not, daha önce komitecilerce öldürülen Anastas'ın katledilme nedenini de gün yüzüne çıkarmıştır.⁶⁸ 1890 yılında Adapazarı'nda meydana gelen Ermeni ayaklanmasında 14 Ermeni'nin öldürülmesi, yabancı kamuoyuna farklı bir şekilde sunulmuştur. Bölgedeki misyonerler ve komiteci Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin mazlum Ermenileri bilinçli bir

⁶⁶ Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986, s.100.

⁶⁷ Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 44-46. Ermeni komiteciler Patrikhane kilisesindeki ayin sırasında bir bildiri okumayı, diğer taraftan da Patrik Aşıkyan'ı kaçırmak üzere saraya götürmeyi hedeflemişlerdir. Ancak, işler Ermeni komitecilerin istediği gibi gitmemiştir. Olayın haber alınmasıyla Patrik Aşıkyan'ın zorla bindirildiği araba güvenlik güçleri tarafından kuşatılmıştır. Ermenilerin teslim olmamaları ve silahla karşılık vermeleri üzerine iki Ermeni eylemci hayatını kaybetmiş, yedisi ağır olmak üzere on yedi asker de yaralanmıştır. Bu olaylar sonucunda birçok Ermeni komiteci de ele geçirilmiştir. Anlaşılabileceği üzere bu eylem Ermeni komiteciler için başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak, eylemin yerli ve yabancı kamuoyunun dikkatini çektiği tartışmasızdır.

⁶⁸ BOA. Y. PRK. EŞA. 12/6 (29 Eylül 1890/14 Safer 1308). Bahsi geçen notta, Anastas'ın Osmanlı yanlısı bir polita izlemesi nedeniyle infaz edildiği yazılıdır.

şekilde ortadan kaldırdığı gibi bir algı yaratmışlardır.⁶⁹ Oysa bölgedeki asayişsizliğin temel nedeni, komiteci Ermeniler ve onları yönlendiren misyonerlerdir. Neyse ki Osmanlı Devleti ve yerel idarenin aldığı tedbirlerle bu ayaklanma ve isyan hareketi çok büyümeden önlenebilmiştir.⁷⁰

Adapazarı'nda en büyük zararı, Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak yaşamaya çalışan Ermenilerin gördüğü kesindir. Eskiden olduğu gibi huzur içinde yaşamak isteyen Adapazarı Ermenileri, bu nedenle 4 Eylül 1890 tarihli bir arzuhal kaleme almışlardır. Rahip Ohannes'in öncülüğünde bazı ileri gelen Ermeniler tarafından gönderilen bu yazıda, Ermeniler özetle mevcut durumlarından memnun olduklarını ifade etmişlerdir.⁷¹ Hatta Adapazarı'ndaki bazı Ermeniler, vatansever bir şekilde askeriye için toplanan yardım kampanyasına da katılmışlardır. Osmanlı Hükümeti Adapazarı'ndaki Ermenilerin bu fedakârlığını büyük bir sevinçle karşılamış, duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.⁷² Anlaşılan o ki, Ermeni ayrılıkçı hareketlerinin iyice çoğaldığı bu dönemde, Adapazarı'nda Osmanlı Devleti'ne bağlı Ermeniler halen yaşamaktadır.

Bununla beraber, komiteci Ermenilerin bölgedeki çalışmalarını hızlandırdığı görülmektedir. Ayrılıkçı Ermenilerin bölgedeki Ermenilerden cebren ve korkutarak para topladıkları, toplanan bu paraların hatırı sayılır bir miktara ulaştığı yetkililerce tespit edilmiştir. Ermenilerin kilise ve okul masraflarını karşılama adı altında topladıkları bu paraları, farklı amaçlarla kullanabilecekleri üzerinde durulmuştur. Bu nedenle Ermenilerin hareketleri gizlice takip edilmiş, İzmit Redif Kumandanı Saadeddin Paşa tarafından komiteci Ermenilerin durumu İstanbul'a bildirmiştir.⁷³

Adapazarı'nda Ermeni halktan toplanan paraların, genellikle zararlı yayınlar ve silahlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Adapazarı'nda Antranik isimli bir Ermeni komitecinin üzerinden çıkan silah ve zararlı

⁶⁹ BOA. *DH. MKT.* 1777/8 (1 Kasım 1890/18 Rebiülevvel 1308).

⁷⁰ BOA. *MV.* 60/52 (12 Aralık 1890/9 Cemaziyevvel 1308).

⁷¹ BOA. *Y. PRK. AZN.* 4/52 (4 Eylül 1890/19 Muharrem 1308).

⁷² BOA. *DH. TMİK. M.* 24/6 (6 Aralık 1896/1 Receb 1314).

⁷³ BOA. *Y. PRK. ASK.* 78/31 lef: 3 (23 Aralık 1891/21 Cemaziyevvel 1309).

yayınlar, bu durumu ortaya koymaktadır.⁷⁴ Ermeni komiteciler dışında, Ermenilerin eğitim aldığı okullardaki öğretmenlerin de asayiş bozdukları görülmektedir. Amerikan ve İngiliz misyonerlerle de yakın temas halinde olan bazı Ermeni öğretmenler, bölgedeki Ermenileri olumsuz yönde etkilemişlerdir. Ermenileri yönlendirenlerden biri de Adapazarı Amerikan Mektebi öğretmenlerinden Doktor Kovalciyan'dır. Üstelik Doktor Kovalciyan sıradan bir öğretmen değil, bahsi geçen Adapazarı Amerikan Mektebi'nin müdürüdür. Asıl mesleği öğretmenlik olan Kovalciyan'ın İngiliz ve Amerikan misyonerlerle de açık bir bağı bulunmaktadır.⁷⁵

Osmanlı Hükümeti'nin misyoner okullarını sıkı bir şekilde denetim altına almaya çalıştığı, ancak misyonerlerin taabiyeti altında buldukları ülkelerin Osmanlı Devleti'ne karşı takınacakları tavırdan çekinildiği anlaşılmaktadır. Gerek Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik sorunlar ve gerekse siyasi konjektür, gayrimüslim okullarına fazla müdahaleye olanak tanımamıştır. Bu nedenle gayrimüslim okullarının denetimleri gereği gibi yapılamamış, bu durum misyonerlerin cesaretlerini bir hayli arttırmıştır.⁷⁶

Adapazarı'nda misyonerler, komiteciler ve ayrılıkçı öğretmenlerin kışkacında kalan Ermeniler, üzerlerinde oynanan oyunlardan fazlasıyla etkilenmişlerdir. Osmanlı toplumuna yabancılaşan Ermenilerin, Müslümanlarla yaşadıkları asayiş sorunlarının temel nedeni esasen bu yozlaşmadır. Nitekim Geyve'nin Akhisar nahiyesinde meydana gelen ve 30-35 Ermeni'nin öldürülmesiyle sonuçlanan olaylar, bu gruplar arasındaki kutuplaşmanın bir yansımasıdır. Yabancı basın tarafından da takip edilen bu olayların gelişim süreci, Geyve Kaymakamlığı'ndan İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen 23 Ekim 1895 tarihli yazıdan daha iyi anlaşılmaktadır. Bahsedilen yazıda, Akhisar'da kurulan pazar yerinde iki

⁷⁴ BOA. A. MKT. MHM. 655/2 (3 Ekim 1895/13 Rebiülahir 1313).

⁷⁵ BOA. A. MKT. MHM. 655/16 lef: 2-3-14 (4 Kasım 1895/16 Cemaziyelevvel 1313).

⁷⁶ Gülbadi Alan, "Sultan II. Abdülhamid'in Hristiyan Misyonerleri ve Kurumlarına Karşı Takip Ettiği Politikalar", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Haz.: Mehmet Metin Hülalü vd. C. 2, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011, s. 229-230.

Ermeni'nin Müslüman bir gruba silah çekmesiyle olayların bu boyutlara ulaştığı vurgulanmıştır.⁷⁷

İzmit Ermeni murahhasası Esteban Efendi de Ermenileri örgütleyenlerden biridir. Esteban Efendi'nin bölgede yaptığı olumsuz çalışmalar, Osmanlı idarecileri tarafından yakından takip edilmiştir. Nitekim İzmit Mutasarrıfı Musa Kazım Paşa ve Adapazarı Kaymakamı Mehmed Nüzhet Bey tarafından bu gelişmelere karşı bazı önlemler alınmıştır. Hatta bölgede yapılan çalışmalar, Musa Kazım Paşa tarafından bir raporla İstanbul'a sunulmuştur.⁷⁸ Ancak, bölgedeki komiteci Ermenilerin faaliyetleri artarak devam etmiştir. Serasker Rıza Bey tarafından kaleme alınan 18 Eylül 1897 tarihli yazıda, Adapazarı'ndaki ayrılıkçı Ermenilerin bölgedeki asayiş bozdukları vurgulanmıştır.⁷⁹ Bağımsızlık yanlısı Ermenilerden biri de David oğlu Salamon'dur. Sofya'da yaşayan Salamon'un kardeşleri ile Adapazarı'ndaki Ermeni komitecilerin de irtibatlı oldukları anlaşılmaktadır. Bu muhaberat ise Salamon tarafından sağlanılmıştır.⁸⁰

Komiteci Ermenilerin faaliyetleri, bölge için tehlikeli bir hal almaya başlamıştır. 1901 yılının Ağustos ayında Adapazarı ve Geyve'deki bazı Ermenilerin evlerinde 500 civarında silah bulunması, bu durumun açık bir göstergesidir.⁸¹ Kaçak yollarla bölgeye sokulan bu silahlar, Ermenilerin evleri dışında farklı yerlerde de saklanılmıştır. Özellikle kilise ve manastır gibi dini merkezlerde gizlenen bu silahlar, uygun zamanlarda Ermeni komitecilere dağıtılmaktadır. Adapazarı kaza merkezine çok yakın bir mesafede bulunan Armeşe Manastırı da kaçak silahların depolandığı önemli merkezlerden biridir.⁸² Adapazarı ve

⁷⁷ "The Situation in Turkey", *The Times*, 23 Ekim 1895, s. 5; "The Situation in Turkey", *The Times*, 24 Ekim 1895, s. 3; Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1998, C. 1, s. 96-97.

⁷⁸ BOA. DH. TMİK. M. 10/34 (15 Temmuz 1896/4 Safer 1314).

⁷⁹ BOA. Y. MTV. 167/108; BOA. Y. PRK. ASK. 132/48 (18 Eylül 1897/20 Rebiülahir 1315).

⁸⁰ BOA. Y. PRK. ASK. 133/44 (6 Ekim 1897/9 Cemaziyelevvel 1315).

⁸¹ BOA. Y. MTV. 219/83 (9 Ağustos 1901/23 Rebiülahir 1319).

⁸² BOA. Y. PRK. SRN. 4/47 lef: 1-2 (2 Haziran 1894/28 Zilkade 1311); BOA. A. MKT. MHM. 729/5 (29 Mayıs 1894/24 Zilkade 1311). Viyana'dan geldiği tespit edilen bu silahların yanı sıra, güvenlik güçlerince Armeşe Manastırı'nda yapılan aramalarda eski Ermenistan sınırlarını gösteren harita ve Ermeni Tarihi kitabı gibi zararlı belgeler de çıkmıştır.

çevresine Avrupa'dan kaçak yollarla patlayıcı maddelerin getirildiği de anlaşılmaktadır. Nitekim Yunanistan'ın Pire limanından kalkarak İzmit limanına yanaşan bir Avusturya vapurunda 18 torba barut, fişek ve dinamit ele geçirilmiştir. Bu mühimmatın İzmit ve Adapazarı içlerine kadar sokularak asayişin ihlal edilmek istendiği açıktır. Bu malzemeler ile terör eylemi düzenleyerek masum insanları öldürmeyi planlayan kaçakçılar, güvenlik güçlerinin dikkati sayesinde yakalanmışlardır.⁸³

Ermeniler üzerinde ciddi çalışmalar yapan İstanbul İngiltere Sefareti temsilcileri de Adapazarı'na sık sık ziyarete gelmişlerdir. Görev yeri İstanbul olan Macor Lefton Orlo ve Şili isimli görevliler, bölgeye gelerek olumsuz propaganda yapmışlardır. Adapazarı'nda yaşayan Ermenileri menfi yönde etkileyen bu şahısların, Ermeni fesat hareketlerinde önemli paylarının olduğu söylenebilir.

Ermenilerin sorunlarıyla ilgilenme bahanesiyle Adapazarı'na gelen Lefton Orlo'nun asıl amacı bölgedeki sorunları daha da derinleştirmektir. Lefton Orlo tarafından 1880 yılında kaleme alınan raporda, Ermenilerin can ve mal emniyeti konusundaki sorunlarına değinilmektedir.⁸⁴ Oysa ki bu sorunları sadece bölgedeki Ermeniler değil, bütün ahâli fazlasıyla hissetmektedir. Bölgede büyük bir asayiş sorunu olduğu konusunda herhangi bir tereddüt yoktur. Ancak, en az Ermeniler kadar Müslümanlar da bu sorunlardan muzdariptir. Lefton Orlo'nun bu sorunları aslında bir kalkan olarak kullandığı, gerçek amacının Ermeniler ile Müslümanları birbirlerine karşı kıskırtmak olduğu açıktır.

Ermenileri kullanan İngiltere Sefareti temsilcilerinden biri de Şili'dir. İstanbul'dan İzmit Kumandanlığı'na gönderilen 29 Aralık 1895 tarihli yazıda, İngiltere Sefareti tercümanlarından Şili'nin Adapazarı ve çevresindeki olumsuz çalışmalarından bahsedilmektedir. Şili'nin bölgede bir olay çıkarmaya çalıştığı, bu nedenle bahsi geçen tercümanın Ermenilerle yaptığı görüşmelerin takip edilmesi emredilmiştir.⁸⁵

⁸³ BOA. İ. HUS. 110/138 (20 Ekim 1903/28 Receb 1321).

⁸⁴ BOA, İ. HR. 335/21565 (14 Temmuz 1880/6 Şaban 1297); BOA. HR. TH. 35/75 lef: 1-3 (11 Temmuz 1880/3 Şaban 1297).

⁸⁵ BOA. Y. PRK. ASK. 109/53 lef: 1-4-5-8 (9 Ocak 1896/23 Receb 1313).

Görüldüğü gibi, Adapazarı'ndaki asayiş bozan sorunlardan biri de Ermeni bağımsızlık hareketleridir. Ermenileri yönlendirme hususunda özellikle Protestan misyonerlerin yoğun çalışma içinde oldukları görülmektedir. Bu çalışmalara Ermeni komiteciler, papazlar ve öğretmenler de destek olmuşlardır. Adapazarı halkının huzurunu bozan bu faaliyetler, gasp, darp, yaralama, tehdit ve cinayet gibi asayiş sorunlarına zemin hazırlamıştır. Bu olayların ulaştığı boyutlar ülke sınırlarını aşmış, yaşanan olaylar dünya kamuoyunda da ses getirmiştir. Ermenilerin de zaten temel amacı budur. Olaylara uluslararası bir boyut kazandırarak Avrupa'nın müdahalesini sağlamaya çalışan Ermeni komiteciler, bu uğurda II. Abdülhamid'e 21 Temmuz 1905 tarihinde bir suikast düzenlemeye dahi cüret etmişlerdir.⁸⁶ Bu suikast girişiminin, Osmanlı Devleti bünyesindeki ayrılıkçı Ermenileri daha da cesaretlendirdiği açıktır. Bu gelişmelerden, İstanbul'un arka bahçesi olarak tanımlanabilecek kadar yakın bir mesafe bulunan Adapazarı'ndaki Ermenilerin de etkilendiği söylenebilir.

Ermenilerin hızlı bir şekilde örgütlendikleri, aralarında topladıkları paralarla silah, mühimmat ve doküman gibi ihtiyaçlarını karşıladıkları anlaşılmaktadır. Ermeni halktan toplanan paralar ise genellikle gizli bir şekilde toplanılmıştır. Bazen de bu paralar dikkat çekmemek için Ermeni halkın kilise ve okul masrafları adı altında toplanılmıştır. Bu şekilde kendilerini izleyen Osmanlı istihbarat unsurlarına yakalanmamayı amaçlayan Ermeni komite üyeleri, çoğu zaman bu konuda başarılı olmuşlardır.

Toplanan paralarla binlerce kaçak silah ve zararlı neşriyat temin edilmiş, bu malzemeler uygun ortam sağlanıncaya kadar manastır ve kilise gibi yerlerde saklanmıştır. Ancak, Osmanlı idari makamlarından kaçmak her zaman mümkün olmamıştır. Yapılan istihbarat çalışmalarıyla Ermeni halktan toplanan paraların fesat hareketlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Adapazarı ve bağlı nahiyelerdeki Ermeni hanelerinde yapılan aramalarda, birçok silah ve zararlı yayın ele geçirilmiştir.

⁸⁶ Bahçeci, *a.g.m.*, s. 280-281, 286.

İstanbul'da görev yapan Macor Lefton Orlo ve Şili isimli İngiltere Sefareti temsilcileri de bölgede etkin bir rol oynamışlardır. Adapazarı'ndaki Ermeni köylerini zaman zaman dolaşan bu görevliler, Ermeni halkın Osmanlı toplumundan ayrışması konusunda yoğun gayret sarf etmişlerdir. Ermeni halkı gizli olarak komitecilere katılmaya davet eden Lefton Orlo ve Şili, Ermeniler ve Müslümanlar arasındaki sorunları daha da derinleştirmişlerdir.

4. Adapazarı'ndaki Bataklıkların Kurutulmasıyla Ortaya Çıkan Asayiş Sorunları

Adapazarı'nda yaşanan bazı asayiş sorunları da bataklıkların kurutulmasıyla ortaya çıkmıştır. Adapazarı'na göç eden muhacirlerle birlikte yeni iskân sahaları bulmakta zorlanan Osmanlı Hükümeti, binlerce dönüme varan bataklıkları kurutarak yeni gelen muhacirleri buralara yerleştirme yoluna gitmiştir. Bazı girişimcilere bölgedeki bataklıkların kurutulması imtiyazını veren Osmanlı Hükümeti, bu şekilde iskân problemlerinin önüne geçmeyi tasarlamıştır. Fransa tebaasından Emil Bodvin isimli bir yatırımcıya 1894 yılında verilen imtiyaz da bunlardan biridir.⁸⁷ Binlerce dönümlük geniş bir alana yayılan Gökçeören bataklığının kurutulması işi, dönem itibarıyla önemli ve büyük bir projedir. Ancak, bu çalışmalarla iskâna hazır hale gelen araziler üzerinde farklı sorunlar gündeme gelmiştir. Emil Bodvin'in kuruttuğu araziler bölgedeki muhacirler tarafından işgal edilmiş, bahsedilen araziler üzerinde birçok asayiş sorunu ortaya çıkmıştır.⁸⁸

Bodvin'in 40.000 dönüme yakın bir bölgeyi kurutma imtiyazı aldığı, kurutulan arazilerin muhacirlerin işgalinden korunması için de Gökçeören'de bekçilerin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Ancak, silahlı bir şekilde Gökçeören'de görev yapan bekçilerin dahi bu saldırıları önleyemediği görülmektedir. Araziler muhacirlerce işgal edilmiş, bekçiler de fena halde darp edilmişlerdir. Hatta muhacirler kendilerini engellemeye çalışan bekçilerin silahlarını da gasp etmişlerdir. Emil Bodvin'in idari işlerini vekâleten yürüten bir Fransız da muhacirlerce tehdit edilmiştir. Bölgedeki arazilerin kullanım hakkının Emil Bodvin'de

⁸⁷ BOA. Y. A. RES. 108/87 lef: 1-2 (22 Eylül 1900/27 Cemaziyevvel 1318).

⁸⁸ Mustafa Sarı, "Adapazarı'nda Muhaceret (1877-1908)", *History Studies*, 7/5 (2015) s. 101.

olduğunu söyleyerek muhacirleri araziden çıkarmak isteyen Bodvin'in vekili, bu nedenle ölüm tehditleri almıştır. Bu durum Fransa Sefareti'ne intikal etmiş, Fransa Sefareti bölgede ivedilikle caydırıcı önlemlerin alınmasını istemiştir.⁸⁹

Yetkili merciler tarafından alınan önlemler olumlu sonuç vermek bir yana, sorunları daha da arttırmıştır. Bodvin'e bağlı olarak çalışan işçilerin kaldığı barakalar muhacirler tarafından basılmış, işçilere gözdağı verilmiş ve ölümle tehdit edilmişlerdir.⁹⁰ Bu gelişmelerin üzerine olaya karışanların kimliğini belirlemeye çalışan Osmanlı Hükümeti, bu saldırının bölgeye yeni hicret eden Boşnaklar tarafından yapıldığının anlaşıldığını belirtmiştir. Fransa Sefareti'ne konuyla ilgili soruşturmanın devam ettiğini 5 Ağustos 1896 tarihli yazıyla bildiren Osmanlı Hükümeti,⁹¹ meselelerin etraflı bir şekilde araştırılacağına dair güvence de vermiştir.⁹²

Bununla beraber, yapılan çalışmalar Emil Bodvin'in de çok masum olmadığını göstermektedir. Emil Bodvin'in yetki sınırlarını aştığı, kuruttuğu bazı arazilerin Gökçeören'deki imtiyaz sınırlarının dışında olduğu anlaşılmıştır.⁹³ İşçi barakalarına saldırı olayında ise bir güvenlik zaafiyeti olduğunu kabul eden Osmanlı Hükümeti, bu konudan duyulan üzüntüyü açık bir şekilde dile getirmiştir. Bölgedeki bütün muhacirleri bu eylem yüzünden suçlamanın ise yanlış olacağını bildiren Osmanlı Hükümeti, bu saldırıyı yapanların ivedilikle yakalandığını hatırlatmıştır.

Bodvin'in yetkisi olmayan bölgeleri kuruttuğunun anlaşılması, bu konunun daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesini zorunlu hale getirmiştir. Bölgeye müfettiş sıfatıyla İstanbul'dan iki görevli gönderilmiş ve çalışmalarına başlamışlardır. Bu müfettişler, Erkân-ı Harbiye Dairesi 4. Kolağası şubesinden Ali Hilmi Efendi ile Nafia Nezareti'nden Aziz Bey'dir. Bahsedilen müfettişlerin Gökçeören bölgesindeki çalışmaları neticesinde, Bodvin'in muhacirlere ait 4.000

⁸⁹ BOA. BEO. 681/51069 lef: 1-2 (14 Eylül 1895/24 Rebiülevvel 1313).

⁹⁰ BOA. BEO. 793/59437 (12 Haziran 1896/1 Muharrem 1314).

⁹¹ BOA. BEO. 821/61553 lef: 5 (5 Ağustos 1896/25 Safer 1314).

⁹² BOA. MV. 93/4 (10 Ağustos 1897/11 Rebiülevvel 1315).

⁹³ BOA. BEO. 995/74595 lef: 4-6 (20 Ağustos 1897/21 Rebiülevvel 1315).

hanelik araziye haksız bir şekilde kurduğu anlaşılmıştır.⁹⁴ Fransa Sefareti ise Boşnakların işçi barakalarına saldırısını bahane ederek Osmanlı Hükümeti'ni suçlamaya devam etmiştir. Bölgedeki asayiş problemlerinin halen çözülemediğini belirten Fransa Sefareti⁹⁵, Bodvin tarafından yapılan hukuksuzlukları ise görmezlikten gelmektedir.

Gökçeören bölgesinde Emil Bodvin gibi, muhacirlerin de bariz hataları söz konusudur. Yapılan araştırmalar neticesinde yüzlerce muhacirin bölgedeki arazileri gasp ederek kendi mallarıymış gibi kullandıkları anlaşılmıştır.⁹⁶ Gökçeören bölgesindeki arazileri işgal eden muhacirlerin sayısı 347 kişiye, işgal edilen arazilerin toplamı ise 4.620 dönüme ulaşmıştır. Görüldüğü gibi, Gökçeören'deki arazileri aslında iki taraf da işgal etmişlerdir. Emil Bodvin yetki sınırlarını aşarak alanını genişletirken, muhacirler de kendilerine ait olmayan arazilere izinsiz yerleşmişlerdir. Muhacirleri Gökçeören'den çıkararak yeni problemlerle karşılaşmak istemeyen Osmanlı Hükümeti ise bu sorunu farklı bir yolla çözmeyi planlamıştır. Bu plana göre Emil Bodvin'in imtiyaz alanında olup da muhacirlerce işgal edilen toprakların parası, bizzat Osmanlı Devleti tarafından Emil Bodvin'e ödenecektir.⁹⁷

İşgal edilen arazilerin değerini tespit etmek için yapılan çalışmalar doğrultusunda, bölgedeki arazilerin toplam değeri 27.000 lira olarak belirlenmiştir. Bu nedenle Bodvin'e bu meblağ teklif edilmiş,⁹⁸ bu tazminatın da peyderpey yapılacağı ifade edilmiştir.⁹⁹ Bodvin'in 27.000 liralık bu teklife razı olduğu ve bahsedilen araziler üzerindeki hakkından vazgeçtiği anlaşılmaktadır. İleride benzer sorunlarla

⁹⁴ BOA. Y. MTV. 166/206 (12 Eylül 1897/14 Rebiülahir 1315).

⁹⁵ BOA. BEO. 1138/85335 lef: 3-4 (9 Haziran 1898/19 Muharrem 1316); Mustafa Sarı-Bahadır Ünal, "Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9/2 (2014), s. 150.

⁹⁶ BOA. MV. 97/33 (5 Nisan 1899/24 Zilkade 1316); BOA. BEO. 1303/97679 lef: 3 (3 Mayıs 1899/22 Zilhicce 1316).

⁹⁷ BOA. BEO. 1335/100091 (6 Temmuz 1899/26 Safer 1317).

⁹⁸ BOA. Y. A. RES. 108/87 lef: 1-2 (22 Eylül 1900/27 Cemaziyevvel 1318); BOA. Y. PRK. BŞK. 63/54 (28 Kasım 1900/5 Şaban 1318); BOA. Y. A. RES. 110/14 lef: 1-2 (28 Kasım 1900/5 Şaban 1318); BOA. İ. DH. 1387/9 (15 Ağustos 1901/8 Cemaziyevvel 1319).

⁹⁹ BOA. BEO. 1729/129605 lef: 1 (6 Ekim 1901/22 Cemaziyelahir 1319); BOA. MV. 103/17 (30 Ekim 1901/17 Receb 1319).

karşılaşmak istemeyen Osmanlı Hükümeti ise Emil Bovin'den bir feragatname almıştır. Yapılan anlaşmaya göre, Bodvin'e 27.000 liralık tazminat haricinde başka bir ödeme yapılmayacaktır.¹⁰⁰

Görüldüğü gibi, Gökçeören bataklığının kurutulmasıyla bölgede bazı asayiş sorunları ortaya çıkmıştır. İmtiyaz sahibi Emil Bodvin ile muhacirlerin bu geniş arazi üzerindeki çıkar çatışması, kavga, darp, yaralama, tehdit gibi istenmeyen olaylara zemin hazırlamıştır. Fransa Sefareti'nin bu soruna müdahale ettiği ve Osmanlı Devleti'ni baskı altına almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak Emil Bodvin'in, Fransa Sefareti'nin iddia ettiği gibi masum olmadığı açıktır. Bodvin'in imtiyaz sahibi olduğu araziler dışında, yetki sınırlarında olmayan arazileri de kuruttuğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin ise bu krizi sulh ile çözmek için yoğun mesai harcadığı ve süreci iyi yönettiği söylenebilir.

Sonuç

Adapazarı ve çevresinde yaşanan asayiş sorunlarının belli gruplar arasında değil, farklı gruplar arasında yaşandığı anlaşılmaktadır. Müslümanlar arasındaki asayiş sorunlarının yanında, gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında da birtakım anlaşmazlıklarının olduğu görülmektedir. Bununla beraber, az da olsa bölgede ikâmet eden yabancı ülke vatandaşlarının yaşadıkları asayiş sorunlarına rastlanılmaktadır. Özellikle muhacirlerin bölgeye yoğun bir şekilde iskân edilmesiyle asayiş sorunlarının daha da arttığı söylenebilir. Gasp, tehdit, adam kaçıрма, yaralama ve cinayet gibi asayiş sorunlarının Adapazarı ve çevresinde fazlasıyla görüldüğü, bu meselelerden dolayı bölge halkının çok tedirgin olduğu açıktır.

Adapazarı ve çevresindeki en büyük asayiş sorunları ise genellikle eşkıyalık ve çetecilikten kaynaklanmıştır. Bölgeye gelen muhacirlerle birlikte bu olaylar hızlanmış, tahammül edilemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Adapazarı ve çevresine gelen perişan durumdaki muhacirler, yaşamlarını idame ettirebilmek için çeşitli suçlara karışmışlardır. Bölge halkının canları ve mallarıyla korkutulduğu, güçlünün güçsüzü ezdiği kaotik bir durum söz konusudur. Özellikle

¹⁰⁰ BOA. BEO. 1742/130580 lef: 2 (4 Kasım 1901/22 Receb 1319).

Adapazarı ve civarındaki Çerkez ve Abazaların yoğun çetecilik faaliyetlerinde bulunduğu dikkat çekmektedir. Adapazarı ve çevresindeki çetelerin faaliyetleri o derece artmış olacak ki, Osmanlı Hükümeti bu bölgede çeşitli istihbarat çalışmaları dahi yaptırmıştır. Yapılan kapsamlı takip ve araştırmalar, bölgedeki çetelerin ne kadar etkili olduklarını gözler önüne sermektedir.

Bölgede dikkat çeken asayiş sorunlarından biri de bataklıkların kurutulmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu araziler üzerindeki hak iddiaları anlaşmazlıklara yol açmış, bahsedilen araziler yüzünden büyük asayiş sorunları yaşanmıştır. Komiteci Ermeniler tarafından yapılan ayrılıkçı çalışmalar ise Ermenilerle Müslümanlar arasında sorunlara neden olmuştur. Aslında bu sorun sadece Ermenilerle Müslümanlar arasında değil, Ermenilerin kendi aralarında da görülmektedir. Bütün Ermenilerin aynı fikre sahip olmadıkları ve aralarında bir birlik sağlayamadıkları söylenebilir. Bu nedenle bağımsızlık isteyen Ermenilerle diğer Ermeniler arasındaki ilişkiler kutuplaşmaya doğru gitmiş, hatta bu gruplar birbirlerini hainlikle suçlamışlardır.

Adapazarı'ndaki asayiş problemlerinin, ülkenin herhangi bir bölgesinde yaşanan sorunlarla benzer yanlarının olduğu söylenebilir. Müslümanlar veya gayrimüslimler arasında yaşanan sorunlar, sadece Adapazarı'nda değil, Osmanlı coğrafyasının hemen her bölgesinde görülebilmektedir. Özellikle 1890 yılından sonra ortaya çıkan Ermeni bağımsızlık hareketleri ve isyanlar, İstanbul da dâhil ülkenin dört bir yanında ortaya çıkmıştır. Ancak, Adapazarı'nda yaşanan asayiş sorunlarının bölge coğrafyasına özgü farklılıkları da mevcuttur. Zaten bu çalışmanın esas amacı, "Adapazarı'ndaki asayiş sorunlarını özel kılan nedir" sorusuna bir cevap aramaktır.

Özellikle, İstanbul'da görev yapan İngiliz ve Amerikan misyonerlerin Adapazarı'na sık sık gelip gittikleri anlaşılmaktadır. Hatta İstanbul İngiltere Sefareti'nde görevli memurlar da bölgeye farklı tarihlerde ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Bu durum, sadece Adapazarı'nın İstanbul'a çok yakın bir mesafede olması ile açıklanabilecek kadar basit bir konu değildir. Adapazarı'nın stratejik konumunun, geçiş güzergâhında olmasının ve başkente yakınlığının tabii ki bir etkisi bulunmaktadır. Bununla beraber, İngiltere ve Amerika gibi devletlerin Adapazarı'na ayrı bir önem verdiği açıktır.

Adapazarı'ndaki asayiş sorunlarını farklı kılan nedenlerden biri de binlerce dönümlük bataklık arazilerin kurutulmasıdır. Bölgeye yeni gelen muhacirlere arazi tahsis etmek, yani iskân sorunun çözmek için yapılan bu girişimler yeni asayiş sorunlarına zemin hazırlamıştır. Asayiş konusunda epey problemlili olan bu bölge, yeni kurutulan iskân sahalarındaki hak iddiaları nedeniyle daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Eşkıyalık ve terör olaylarının yoğun olarak görüldüğü Adapazarı'nda, nüfuz sahibi bazı şahısların kendilerine ait olmayan ve yeni kurutulan arazileri işgal etmeye başladıkları görülmektedir. Bölgede görülen asayiş sorunlarının bir kısmı da bu haksız arazi işgallerinden kaynaklanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 30/2201, 656/49134, 661/49521, 667/50011, 681/51069, 793/59437, 821/61553, 995/74595, 1105/82806, 1138/85335, 1303/97679, 1335/100009, 1729/129605, 1742/130580.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT) 122/44, 216/59, 270/80, 327/15, 942/16, 1150/40, 1708/70, 1712/107, 1750/70, 1762/82, 1777/8, 1800/16, 1819/93, 1823/112, 1870/70, 2088/103, 2089/40, 2180/53.

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMİK. M) 9/75, 10/34, 13/44, 24/6, 24/82, 51/42.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH) 35/75, 348/22.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO) 257/5, 258/73.

İrade Adliye ve Mezahib (İ. AZN) 47/7.

İrade Dâhiliye (İ. DH) 1131/88302, 1180/92273, 1209/94670, 1387/9.

İrade Hariciye (İ. HR) 335/21565.

İrade Hususi (İ. HUS) 44/137, 110/138.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV) 60/52, 93/4, 97/33, 103/17.

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Rumeli-i Şarki Evrakı (A. MTZ. RŞ) 12/5.

Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A. MKT. MHM) 655/2, 655/16, 655/24, 655/34, 729/5.

Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD) 690/39.

Yıldız Arşivi Mütenevvi Maruzat (Y. MTV) 166/206, 167/108, 219/83.

Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y. PRK. AZN) 4/52.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK) 56/27, 78/31, 109/51, 109/53, 132/48, 133/44.

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik Maruzatı (Y. PRK. EŞA) 12/6.

Yıldız Perakende Evrakı Evrak-ı Yâverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y. PRK. MYD) 17/22.

Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (Y. PRK. KOM) 3/22, 4/68.

Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti (Y. PRK. BŞK) 63/54.

Yıldız Perakende Evrakı Serkurenalık (Y. PRK. SRN) 4/47.

Yıldız Perakende Evrakı Umûm Vilayetler Tahriratı (Y. PRK. UM) 17/38, 46/61.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS) 243/17, 397/14.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y. A. RES) 108/87, 110/14.

Kitap ve Makaleler

Aksu, Noemi Levy, *Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş (1879-1909)*, Çev: Serra Akyüz, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Alan, Gülbadi, "Sultan II. Abdülhamid'in Hristiyan Misyonerleri ve Kurumlarına Karşı Takip Ettiği Politikalar", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Haz.: Mehmet Metin Hülagü vd. C. 2, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011.

Bahçeci, Yahya, "Sultan II. Abdülhamid'e Ermeniler Tarafından Düzenlenen Bombalı Suikast", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Haz.: Mehmet Metin Hülagü vd. C. 5, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011.

Cuinet, Vital, *İzmit Mutasarrıflığı*, Çev: Pelin Koç, Demkar Yayınevi, İstanbul 2012.

Engin, Vahdettin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Rüstem Yayınevi, 2001.

Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babialı Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006.

Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, C. 1, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998.

Kantarci, Şenol, *Tarih ve Uluslararası Boyutuyla Ermeni Dosyası*, Babialı Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2011.

Karpat, Kemal H, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev: Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Keskin, Cengiz, *I. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı ve Çevresi (1876-1908)*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2020.

Konukçu, Enver, "Ermenilere Adapazarı'ndan Bakış", *Türk-Ermeni Külliyyatı Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. 6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Küçük, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1986.

Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005.

Narin, Resül, *XIX. Yüzyılda Adapazarı*, Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Sakarya 2011.

Narin, Resül, "XIX. Yüzyılda Adapazarı'nda Ermeniler", *Türk-Ermeni Külliyyatı Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. 6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Öke, Mim Kemal, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1319 (1901).

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321 (1903).

Sarı, Mustafa, "Adapazarı'nda Muhaceret (1877-1908)", *History Studies*, 7/4 (2015), s. 87-112.

Sarı, Mustafa, Bahadır Ünal, "Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9/2 (2014), s. 137-158.

Subaşı, Turgut, *Anglo-Ottoman Relations and The Reform Question in The Early Period 1839-1852: With Special Reference to Reforms Concerning Ottoman Non-Mumlims*, Basılmamış Doktora Tezi, Birmingham 1995.

Şimşir, Bilal N, *Rumeli'den Türk Göçleri Emigrations Turques Des Balkans Turkish Emigrations From The Balkans Belgeler-Documents*, 2 Cilt, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1970.

"The Situation in Turkey", *The Times*. 23 Ekim 1895.

"The Situation in Turkey", *The Times*. 24 Ekim 1895.

Tosun, Ramazan, "Ermeni Meselenin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14 (2003), s. 143-163.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987.

Yavuz, Fikretin, "Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımyan", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Akademik İncelemeler Dergisi*, 2/1 (2007), s. 257-289.

Yavuz, Fikretin- Zeynep İskefiyeli, "İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Berlin Kongresi'ne Gönderdiği Heyetin Avrupa'daki Faaliyetleri", *Belleten*, 84/299 (2020), s. 357-398.

Yetkiner, Cemal, "İstanbul'da Bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan Misyonu", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 3/1 (2008), s. 133-164.